

Основні цифри

Загальна кількість звернень	2 005
Кількість повідомлень про порушені права	2 990
Кількість проваджень	відкрито 722 / завершено 260
Кількість випадків відновлення прав	108 (за зверненнями громадян)
Кількість опрацьованих проектів НПА	282
Кількість моніторингів (виїзних та безвиїзних)	802 моніторингових візитів
Кількість актів реагування (подання Уповноваженого, конституційне подання)	34
Кількість публікацій, роз'яснень, інформаційних матеріалів та ін.	262
Кількість запитів та ініціативних листів	5 641

5.1. Національна система захисту прав дитини: соціальний вимір

Сьогодні система захисту прав дитини в Україні часто стикається з проблемами внутрішньої координації та взаємодії, зокрема, на центральному та місцевому рівнях. У цій системі ключову роль відіграють три основні центральні органи виконавчої влади: Мінсоцполітики, Нацсоцслужба, Державна служба України у справах дітей. Попри спільну мету — забезпечення прав та інтересів дитини — між цими органами спостерігається дублювання функцій, відсутність координації та належного рівня взаємодії, що негативно впливає на ефективність їхньої діяльності. Крім того, проблемним є питання взаємодії між органами центрального рівня та місцевого. До прикладу, Державна служба України у справах дітей є центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері захисту прав дитини. Водночас обласні та місцеві ССД є структурними підрозділами місцевих військових адміністрацій, виконавчих органів місцевого самоврядування та безпосередньо підпорядковані їх керівникам. Як наслідок, відсутність чіткої вертикалі підпорядкованості та субординації створює проблеми в частині координації та взаємодії між відповідними центральними органами державної влади й місцевими органами влади. Державна служба України у справах дітей не має реальних важелів впливу на місцеві ССД, що може ускладнювати виконання загальнонаціональних програм та заходів у сфері захисту прав дитини.

Цю та низку інших проблем у національній системі захисту прав дитини планується детально розглянути у Спеціальній доповіді Уповноваженого.

5. 2. Права дитини в умовах правового режиму воєнного стану

Внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України діти кожного дня

потерпають від бойових дій, що призводить до масового порушення їхніх прав, зокрема, на життя, охорону здоров'я, освіту, сімейне виховання, захист від усіх форм насильства. Посилення активності бойових дій та обстрілів всієї території України у 2024 році збільшило кількість жертв серед дитячого населення.

За даними Офісу Генерального прокурора з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2024 року 596 дітей загинули, 1740 зазнали важких поранень, які стали результатом воєнних дій; зафіксовано 16 випадків сексуального насильства щодо дітей під час збройного конфлікту. За даними Національної поліції України, 2012 дітей вважаються зниклими безвісти. За інформацією НІБ, 19 546 дітей було примусово переміщено в межах ТОТ України або депортовано до РФ^[1].

5.2.1. Статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів

Протягом 2024 року до ССД надійшло 268 349 заяв для отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів (далі — статус). Станом на 31.12.2024 в опрацюванні ССД перебуває 13 451 справа щодо надання цього статусу. Розгляд такої кількості звернень у паперовій формі додатково створює навантаження на ССД та унеможливорює виконання всіх функцій, передбачених законодавством щодо захисту прав і найкращих інтересів дитини.

Крім того, існує невідповідність між нормами статті 30¹ Закону України «Про охорону дитинства» (далі — Закон)^[2] та пунктом 5 Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 268 (далі — Порядок)^[3]. Зокрема, статтею 30¹ передбачено, що статус надається органом опіки та піклування за місцем реєстрації дитини як ВПО. Водночас пунктом 5 Порядку передбачено більшу кількість категорій, які мають право на отримання статусу та більший перелік суб'єктів, які надають такий статус.

Таким чином, різні норми Закону та Порядку щодо підстав та суб'єктів надання статусу створюють колізію в законодавстві, що призводить до різного трактування умов отримання статусу, а також створюють умови, відповідно до яких порушуються права дитини на його отримання.

У зв'язку із зазначеним, законні представники дітей звертаються до Уповноваженого для поновлення прав їхніх дітей на оформлення відповідного статусу. Окрім того, від ССД до Уповноваженого надходять звернення щодо неоднозначного трактування положень та норм законодавства в оформленні цього статусу.

Тому Секретаріатом Уповноваженого направлено подання до Мінсоцполітики з вимогою вжити заходів, спрямованих на усунення виявлених порушень прав дитини, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів на захист з боку держави, здійснити заходи щодо внесення змін до чинного законодавства.

5.2.2. Реалізація права дитини в зоні проведення бойових дій

Питання обов'язкової евакуації у примусовий спосіб дітей за супроводом одного з батьків, особи, яка їх замінює, або іншого законного представника (далі — евакуація у примусовий

спосіб дітей) врегульовано постановою КМУ № 841^[4]. Відповідно до зазначеної постанови, рішення про евакуацію у примусовий спосіб дітей з їхніми батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками ухвалює обласна військова адміністрація за погодженням з військовим командуванням на відповідній території та Координаційним штабом з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення. У примусовий спосіб з територій, де оголошено евакуацію, за 2024 рік станом на 31.12.2024 було евакуйовано 14 184 дитини, ще 152 дитини потребують евакуації, зокрема із:

Донецької області евакуйовано 13 352 дитини, потребують евакуації 101 дитина;

Сумської області евакуйовано 761 дитину, потребують евакуації 16 дітей;

Харківської області евакуйовано 71 дитину, потребують евакуації 35 дітей.

Станом на кінець 2024 року евакуація у примусовий спосіб дітей оголошена в трьох областях України:

Донецька область (Вугледарська, Бахмутська, Соледарська, Часовоярська, Авдіївська, Мар'їнська, Очеретинська, Костянтинівська, Торецька, Лиманська, Миколаївська, Курахівська, Іллінівська, Гродівська, Новогродівська, Селидівська, Мирноградська, Покровська, Великоновосілківська, Комарська, Удачненська територіальні громади);

Сумська область (Новослобідська, Путивльська, Великописарівська, Білопільська, Ворожбянська, Краснопільська, Миколаївська, Миропільська, Юнаківська, Хотінська, Середино-Будська територіальні громади);

Харківська область (Борівська селищна територіальна громада).

Водночас зміни до Постанови № 854^[5] в частині посадового складу Координаційного штабу у зв'язку з перейменуванням Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України не внесено, що унеможливує його повноцінну роботу, а також погодження обласним військовим адміністраціям прийнятих рішень про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії.

Проблемними питаннями, що виникають під час проведення евакуації у примусовий спосіб дітей є, зокрема, відмова законних представників від евакуації дітей. Попри те, що законодавством передбачено, що відмова не допускається, однак наявні випадки, коли законні представники дітей їх переховують, ухиляючись від евакуації. Також є випадки повернення до населених пунктів, у яких проводиться евакуація у примусовий спосіб дітей, які були раніше евакуйовані із відповідної території (зафіксовані випадки смерті та поранень після повернення). Спостерігається відсутність організації належної роботи «гарячих ліній» щодо надання інформаційної підтримки з питань проведення безкоштовної евакуації населення. Крім того, існує проблема недостатнього забезпечення евакуаційних груп броньованими транспортними (в деяких областях відсутній броньований транспорт для проведення евакуації) засобами та засобами індивідуального захисту дітей, відсутність засобів індивідуального захисту для дітей віком до 4 років, відсутність державного стандарту якості

засобів індивідуального захисту.

Станом на 01 січня 2025 року в органах Національної поліції України в областях, де оголошена евакуація у примусовий спосіб дітей, створено 9 поліцейських робочих груп «Білі Янголи», та забезпечено їх функціонування: у Донецькій — 4, Харківській — 3, Сумській областях — 2. До складу цих груп з усіх підрозділів поліції залучаються 45 поліцейських: у Харківській області — 19, Донецькій — 12, Сумській — 14.

Для захисту дітей у регіонах, які перебувають у зоні активних бойових дій або під загрозою їх активізації, було передано 241 бронежилет (Сумська — 125, Харківська — 75, Донецька область — 41).

За інформацією органів Національної поліції України в областях, станом на 01 січня 2025 року нагальна потреба в розрізі регіонів становить додатково 240 комплектів дитячих бронежилетів із захисними шоломами, а саме: Донецька — 40, Сумська — 100, Харківська область — 100.

Окрім того, пунктом 4 Порядку^[6] визначено обов'язкове здійснення тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які цілодобово перебувають у закладах, розташованих, зокрема, менш ніж за 50 кілометрів від державного кордону України з РФ та РБ.

Водночас зазначені положення законодавства виконуються не всіма обласними військовими адміністраціями. Зокрема, на території Сумської області виявлено заклад, до якого зараховані діти на цілодобове перебування, вихованців якого всупереч вимогам пункту 4 Порядку^[7] у 2024 році не переміщено в безпечні регіони України.

Окрім того, одними із базових компонентів всебічного гармонійного розвитку дитини відповідно до Конвенції про права дитини^[8] є реалізація її прав на доступ до освітніх послуг та медичного забезпечення. Через постійні обстріли та ракетну загрозу під час повітряних тривог діти змушені проводити велику кількість часу у підвалах та сховищах, що створює умови до зростання рівня їх тривожності, надмірного страху, а також зниження зацікавленості до навчання та соціального розвитку.

За інформацією, наданою обласними військовими адміністраціями, значна частина територій можливих бойових дій, визначених наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 28.02.2025 № 376^[9] (далі — території можливих бойових дій) є замінованою. Відповідно до інформації ДСНС України, протягом 2024 року на територіях можливих бойових дій поранено від мін та вибухонебезпечних предметів 10 дітей та три дитини загинуло. Враховуючи, що ці території є замінованими, контроль за ними здійснюється на неналежному рівні, зокрема, єдиним превентивним методом уникнення вибухових травм шляхом ураження мінами є встановлення табличок «Міни».

Забезпечення освітою дітей на територіях можливих бойових дій це, насамперед, питання безпеки, наявності інфраструктури, зв'язку та доступу до мережі інтернет, технічних і кадрових можливостей.

Відповідно до інформації МОН України, на територіях можливих бойових дій (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Миколаївська, Сумська, Харківська, Херсонська,

Чернігівська області) функціонує близько 3300 закладів дошкільної освіти, в яких здобувають освіту 198 144 вихованців.

Водночас, відповідно до зазначеної інформації, із 198 144 дітей 71 948 змушені здобувати дошкільну освіту дистанційно.

Окрім того, на територіях можливих бойових дій функціонує 3713 закладів загальної середньої освіти, в яких 1 028 032 дітей здобувають освіту за формами навчання: очно, дистанційно, змішано.

Протягом 2024 року внаслідок обстрілів РФ територій можливих бойових дій зруйновано 68 закладів дошкільної освіти та 133 заклади повної загальної середньої освіти, пошкоджено 778 закладів дошкільної освіти та 1 037 закладів повної середньої освіти.

З метою створення безпечних умов для здобуття освіти у 2024 році урядом затверджено Порядок розподілу субвенції на облаштування укриттів у закладах освіти на 2024 рік (далі — Порядок)^[10]. Окремо 150 млн грн субвенції спрямовано на завершення будівництва укриттів, що було розпочате в 2023 році, але за умови, що такі проекти вже профінансовані та завершені мінімум на 40%.

Відповідно до Порядку, пріоритетними для розподілу коштів субвенції визначили Дніпропетровську, Запорізьку, Харківську, Миколаївську, Херсонську, Одеську, Сумську та Чернігівську області.

За рахунок коштів субвенції у 2024 році реалізується 57 проектів з будівництва або капітального ремонту укриттів у закладах освіти прифронтових територій, зокрема, Дніпропетровська область — 9, Запорізька — 7, Харківська — 8, Миколаївська — 10, Херсонська — 5, Одеська — 4 Сумська — 6, Чернігівська — 8.

Ємність укриттів становить 24 073 особи (з урахуванням вчителів), що дає змогу в дві зміни забезпечити освітній процес 48 146 особам. За інформацією обласних державних (військових) адміністрацій, орієнтовна потреба у будівництві укриттів у прифронтових та прикордонних з РФ областях України наявна в 1461 закладі.

Водночас, за інформацією обласних військових адміністрацій, серед основних проблемних питань щодо додержання прав дитини на освіту в прифронтових та прикордонних з РФ областях України є забезпечення вихованців та учнів комп'ютерною технікою для навчання, облаштування в закладах освіти укриттів, а також підвезення учнів до місця навчання й у зворотному напрямі.

Водночас РФ здійснює постійні ракетні обстріли закладів охорони здоров'я, що унеможливує належне медичне забезпечення дітей на територіях можливих бойових дій.

Зокрема, на територіях Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Чернігівської, Миколаївської, Сумської, Харківської та Херсонської областей налічується 593 лікарні, серед них вцілілих — 181 лікарень, пошкоджених — 354, зруйнованих — 84, відновлених — 124, функціонуючих — 470.

Розпорядженнями уряду від 02.07.2024 № 612-р^[11] та від 12.07.2024 № 650-р^[12] у 2024 році було розподілено обсяг субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію 45 проєктів з облаштування безпечних умов у закладах охорони здоров'я на суму 997 928,097 тис. гривень. Субвенцію розподілено, зокрема, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Миколаївській, Сумській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій та Чернігівській областям. Станом на 31.12.2024, за інформацією, наданою Державною казначейською службою України, касові видатки становлять 727 799,1 тис. гривень, що склало 73% від суми розподілених коштів.

Однак на територіях можливих бойових дій актуальними залишаються питання недостатнього забезпечення медичними кадрами на всіх рівнях медичної допомоги, особливо у сільській місцевості, дефіцит вузькопрофільних спеціалістів, лікарів загальної практики сімейної медицини, відсутність захисних споруд цивільного захисту в частині закладів охорони здоров'я області.

Окрім забезпечення права дитини в прифронтових та прикордонних з РФ областях України на освіту та охорону здоров'я, важливим фактором є створення умов для реалізації цих прав на деокупованих територіях України. Окупація РФ окремих територій України завдала значної шкоди освітній системі, і відновлення навчання є складним та багатогранним процесом.

Розпорядженням КМУ від 20.09.2024 № 897-р^[13] затверджено План заходів з відновлення освіти на деокупованих територіях на 2024–2027 роки. Серед стратегічних цілей плану заходів — відновлення української системи освіти на деокупованих територіях, забезпечення освітнього процесу відповідно до українських освітніх стандартів, створення безпечного освітнього середовища.

За інформацією обласних військових адміністрацій, на кінець 2024 року на деокуповані території повернулося 6755 дітей, зокрема на деокуповані території Донецької області повернулася 61 дитина, Миколаївської — 528, Харківської — 678, Херсонської — 5234, Чернігівської — 254.

При поновленні права дитини на освіту, охорону здоров'я на деокупованих територіях проблемним питанням є неможливість здійснення обстежень будівель закладів охорони здоров'я та освіти через обстріли та нові руйнування. Окрім того, лінія фронту є динамічною, що створює істотні проблеми при плануванні відновлення об'єктів, які мають стратегічне значення для організації освітнього процесу та медичного забезпечення дітей.

5.2.3. Права дитини на ТОТ України

З початком військових дій РФ на території України ані Уповноважений, ані будь-які міжнародні організації, міжнародні гуманітарні організації або незалежні моніторингові місії не мають фізичного доступу до ТОТ України. Це суперечить положенням Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них, які зобов'язують сторони збройного конфлікту забезпечувати захист цивільного населення, зокрема дітей, і сприяти доступу гуманітарних місій. Відсутність доступу до ТОТ України унеможливорює фіксацію порушень прав дитини та проведення об'єктивного моніторингу дотримання їхніх прав на ТОТ України.

Попри ці обмеження, Секретаріат Уповноваженого здійснює моніторинг відкритих джерел, зокрема ЗМІ, офіційних заяв та публікацій, опрацьовує інформацію від партнерських організацій і міжнародних партнерів. За результатами дистанційного моніторингу виявлено низку ймовірних порушень прав дитини на ТОТ України та РФ. Основними зафіксованими порушеннями прав дитини, є: викрадення дітей, а саме депортація та примусове переміщення, вербування дітей до збройних сил супротивника й використання у бойових діях, індоктринація та мілітаризація дітей у навчальних закладах на ТОТ України, незаконна зміна громадянства українських дітей, насильницьке розлучення дітей із сім'ями, відмова в доступі до гуманітарної допомоги. Протягом 2024 року на підставі отриманих даних було підготовлено: 45 листів-інформувань до СБУ та 43 листи-інформування до ОГП України із фактами про ймовірні порушення прав дитини.

З огляду на системність порушень можна зробити висновок, що РФ цілеспрямовано впроваджує на ТОТ України політику, спрямовану на знищення національної ідентичності українських дітей, їх асиміляцію та інтеграцію в російський культурний, освітній, інформаційний і політичний простір.

(а) Индоктринація дітей

Одним із ключових елементів цілеспрямованої політики РФ на ТОТ України є індоктринація, яка відбувається через широкомасштабну пропаганду, примус до прийняття російської ідентичності та використання російської освітньої системи як інструменту впливу. Индоктринація дітей здійснюється через насадження пропагандистських наративів, які виправдовують агресію РФ проти України та формують спотворене уявлення про історичні події. Одним із основних механізмів є примусове впровадження пропагандистських матеріалів у повсякденне життя дітей.^[14] Наприклад, у навчальних закладах проводяться обов'язкові «Уроки про важливе», на яких дітям нав'язують ідеї про «визвольну місію» російської армії, демонструють пропагандистські відеоматеріали й організовують зустрічі з представниками окупаційних військ^[15]. Також дітей залучають до написання листів підтримки російським військовослужбовцям, що не лише посилює психологічний тиск, але й формує позитивний образ агресора^[16].

Одним із ключових аспектів індоктринації є системне знищення української культурної та національної ідентичності. Це відбувається через заборону використання української мови в освітньому процесі, вилучення предметів «українська мова», «українська література» та «історія України» з навчальних програм і заміну їх російськими аналогами, які мають яскраво виражений пропагандистський характер. Хоча можливість факультативного вивчення української мови декларується представниками окупаційних адміністрацій за достатньої кількості охочих, де-факто вивчення української мови не відбувається^[17], що підтверджується також і численними свідченнями повернутих дітей.

Дітей позбавляють права на власну культуру, змушуючи брати участь у заходах, що популяризують російські традиції та святкування. Наприклад, на ТОТ України активно впроваджується святкування Дня Росії, під час якого дітям роздають російську символіку та проводять ідеологічно спрямовані концерти^[18]. На додаток до цього, у закладах дошкільної освіти проводяться заходи, під час яких дітей примушують співати гімн РФ^[19].

Индоктринація тісно пов'язана з мілітаризацією, яка набула системного характеру в освітній

сфері. Освіта на окупованих територіях стає інструментом формування лояльності до російської армії та підготовки дітей до потенційної служби у її лавах. У школах організовуються військово-патріотичні гуртки, обов'язкові заняття з військової підготовки та стройової підготовки. Також у навчальних закладах окупаційна влада проводить політику залучення українських дітей до мілітарних та «патріотичних» молодіжних угруповань, як-от «Орлята Росії», «Юнармія», «Рух перших», «Воїн», «Академія дружби народів “Ахмат”», «кадетські корпуси» тощо. В цих осередках дітей змушують з раннього віку складати клятву країні-агресору, навчають «російським цінностям», плести маскувальні сітки, стрибати з парашута та копати окопи^[20].

До навчальної програми на ТОТ України з 1 вересня 2024 року було введено новий предмет для учнів старших класів — «Основи безпеки та захист батьківщини», до викладання якого долучають представників силових структур та збройних сил РФ^[21].

Також дітей навчають військової підготовки, зокрема поводженню зі зброєю та безпілотними літальними апаратами^[22]. Особливу роль у мілітаризації відіграють так звані «військово-патріотичні табори», де дітей піддають інтенсивній пропаганді, навчанням з військової справи та фізичній підготовці. У цих таборах використовуються методи, спрямовані на виховання покори та відданості російському режиму. Діти, які перебувають у таких закладах, зазнають серйозного психологічного впливу, що призводить до викривлення їхньої національної ідентичності.

Загалом дії РФ на ТОТ України спрямовані на руйнування національної ідентичності українських дітей, їх мілітаризацію та перетворення на «російських» дітей. Це не лише порушує основоположні права дитини, закріплені в міжнародних договорах, як-от Конвенція про права дитини, але й створює небезпеку формування нового покоління, яке буде відірване від своєї національної культури, історії та ідентичності.

На ТОТ України окупаційна влада здійснює системні заходи, спрямовані на контроль та примусове підпорядкування дітей. Зокрема, застосовується примус до відвідування підконтрольних РФ закладів освіти, що супроводжується залякуванням та адміністративним переслідуванням батьків. У випадках відмови батьків відправляти дітей до таких навчальних закладів, батьків притягують до адміністративної відповідальності, погрожують штрафами, позбавленням батьківських прав і втручанням органів опіки та піклування^[23].

Крім того, окупаційна влада здійснює фільтраційні заходи щодо дітей і підлітків з проукраїнськими поглядами, які включають залякування, а в окремих випадках — примусове психіатричне обстеження або лікування^[24]. Додатково у школах запроваджено систему анонімних доносів, що включає встановлення скриньок для повідомлень про нелояльних до окупаційної влади осіб, зокрема однокласників чи їхніх батьків^[25]. Такі заходи спрямовані на формування атмосфери страху та підризу довіри у суспільстві, а також порушують права дитини, гарантовані міжнародними нормами, включно з Конвенцією ООН про права дитини.

Дітей примушують до відвідування шкіл та отримання російських паспортів під загрозою відібрання дітей у батьків. У разі відмови їх передають не лише до російських сімей, але й до закладів інституційного догляду, зокрема на окупованих територіях^[26]. Вагомим у цьому контексті є останній звіт Єльської лабораторії гуманітарних досліджень, який довів більше 300 випадків незаконного усиновлення українських дітей, депортованих до Росії^[27].

(b) Примусово переміщенні в межах ТОТ України та депортовані в РФ

Депортація та примусове переміщення українських дітей з ТОТ України до РФ та її союзників є одним із найтяжчих порушень міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини. Згідно зі статтею 49 Женевської конвенції IV про захист цивільного населення під час війни, переміщення населення з окупованих територій є незаконним, а такі дії кваліфікуються як воєнний злочин відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Крім того, ці дії мають ознаки геноциду, що підпадає під визначення статті 2 Конвенції ООН про попередження злочину геноциду та покарання за нього, оскільки їх метою є знищення національної ідентичності українських дітей.

На противагу наявним даним щодо 19 546 тисяч депортованих і примусово переміщених дітей, згідно з інформацією російських ЗМІ зазначається, що більше 700 тис. українських дітей почали отримувати соціальний супровід у РФ^[28]. Водночас неможливо встановити, яка частина з них була примусово переміщена чи депортована, оскільки доступ до ТОТ обмежений. Крім того, щонайменше 1,5 млн дітей перебувають на ТОТ України під ризиком депортації і примусового переміщення^{[29] [30]}.

Протягом 2024 року зафіксовано численні випадки примусового переміщення та депортації дітей під виглядом «оздоровлення», «реабілітації» чи «надання освітніх послуг». Наприклад, українських дітей з інвалідністю було перевезено з ТОТ Донецької області до Москви нібито на реабілітацію. Водночас немає підтвердженої інформації про їх повернення додому, що може свідчити про їх утримання на території РФ^{[31] [32]}.

Дітей віком 14–17 років з Луганської області перемістили до Республіки Татарстан для складання іспитів, що фактично позбавило їх доступу до української освітньої системи^[33]. У Краснодарському краї РФ неповнолітніх українців навчали використанню дронів, що є свідченням прямого залучення до військової діяльності^[34]. Аналогічно, дітей з Херсонщини відправляли на «оздоровлення» до Республіки Білорусь. Водночас відсутні підтверджені дані про їх повернення, що викликає занепокоєння щодо їх подальшого місцеперебування^[35].

Системний характер таких дій підтверджується повідомленнями про масове вивезення дітей з ТОТ України на пропагандистські заходи у РФ. Представники окупаційної влади, зокрема, організували примусове переміщення понад 2,5 тисяч підлітків на військовий вишкіл у Волгоградській області, де їх навчали тактичній та стройовій підготовці. У наметових таборах у Новосибірській області дітей навчали військових навичок^[36].

Російська влада використовує систему так званих «підшефних», «дружніх» регіонів, зокрема Чувашію, Пензенську область та Північну Осетію, для організації «відпочинку» українських дітей. Так, у Чувашії у червні 2024 року перебували діти з Бердянського району та Тореза, куди за «оздоровчими» програмами було вивезено щонайменше 381 дитину^[37]. Аналогічно, понад 8 тисяч дітей з окупованих територій Запорізької області було примусово переміщено до таборів на ТОТ АР Крим та регіонах РФ^[38].

Особливу увагу слід звернути на факти обов'язкових медичних оглядів дітей, які проводяться російськими лікарями на ТОТ України. У разі відмови від так званих «програм оздоровлення», батьки ризикують бути позбавленими батьківських прав, що змушує їх погоджуватися на примусове переміщення дітей. Багатьом родинам пізніше можуть бути

створені штучні перешкоди для повернення дітей, що ускладнює возз'єднання сімей і створює ризики остаточної асиміляції дітей у російському середовищі^[39].

Така діяльність окупаційної влади демонструє використання депортації та примусового переміщення як інструменту для продовження та поглиблення процесів мілітаризації та індоктринації українських дітей. Відрив від рідної мови, культури та історії супроводжується систематичною ідеологічною обробкою, спрямованою на формування проросійських поглядів, підготовку до служби в російських силових структурах та їх можливе вербування для участі у військових діях.

Додатково слід наголосити на порушенні прав дитини в одному із закладів, який знаходиться на ТОТ АР Крим, у так званому «Державному бюджетному закладі охорони здоров'я Республіки Крим «Будинок дитини «Ялинка» (далі — ДБЗОЗ РК «Будинок дитини «Ялинка»)), в якому перебувають, зокрема, і українські діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування, примусово переміщені російською окупаційною владою з Херсону в 2022 році.

За відомостями батьків, інших законних представників дітей та колишніх співробітників ДБЗОЗ РК «Будинок дитини «Ялинка», вихованців переводили на зондове харчування, що призводило до втрати ваги та погіршення стану здоров'я.

Для дітей з інвалідністю, які перебувають на ТОТ АР Крим у ДБЗОЗ РК «Будинок дитини «Ялинка», не створені належні умови догляду за ними, внаслідок чого діти не зростають у здоровому та безпечному середовищі.

Таким чином, примусове переміщення українських дітей супроводжується не лише порушенням їхніх базових прав, але й тривалим нехтуванням їхніми потребами та інтересами вже у межах інституційного догляду, що є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права.

Україна докладает зусиль для повернення депортованих і примусово переміщених дітей, притягнення винних до відповідальності та запобігання новим порушенням. Для цього діють міжвідомчі механізми, міжнародні переговорні платформи, судові процеси та спеціалізовані програми реінтеграції. У співпраці з партнерами держава документує злочини, веде перемовини про повернення дітей і надає їм комплексну підтримку після повернення.

Насамперед, Четвертий пункт Формули миру Президента України передбачає звільнення всіх військовополонених, цивільних заручників та депортованих дітей. Відповідальним за реалізацію цього напрямку є Уповноважений^[40].

На додаток до цього, діє ініціатива Президента України «Bring Kids Back UA», яка об'єднує зусилля державних органів, громадських організацій та міжнародних партнерів. Завдяки спільній роботі вдалося повернути 1183 дитини з депортації, примусового переміщення та ТОТ України (станом на 24.01.2025)^[41].

Важливим механізмом у реалізації Формули миру Президента України стало створення Міжнародної коаліції за повернення українських дітей, яка з моменту її заснування об'єднала 41 країну, а також Раду Європи, чотири держави та ЄС як спостерігачів. У рамках її діяльності було проведено низку зустрічей і започатковано проекти, спрямовані на

повернення, пошук та реінтеграцію дітей, які постраждали від воєнних злочинів Росії^[42].

Протягом 2024 року на рівні постанов Кабінету Міністрів України було врегульовано ключові аспекти процесу повернення та реінтеграції депортованих і примусово переміщених дітей. Так, важливим кроком стало ухвалення постанови КМУ від 14.05.2024 № 551 «Про затвердження Порядку виявлення та повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України»^[43]. Документ визначає чітку взаємодію між усіма суб'єктами процесу — державними органами, міжнародними партнерами та громадськими організаціями — що дозволяє ефективніше координувати зусилля з пошуку, повернення та соціального захисту дітей. У Постанові визначені поняття «депортована дитина», «примусово переміщена дитина» та «дитина, яка перебуває під ризиком депортації або примусового переміщення», закріплено порядок подання та обробки інформації про таких дітей. Також врегульовано механізми екстреної допомоги, а також коротко- та довгострокових програм підтримки, що охоплюють як державні, так і неурядові структури, залучені до цього процесу.

Крім того, у жовтні 2024 року було ухвалено постанову КМУ від 29.10.2024 № 1240 «Деякі питання захисту дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України»^[44], яка передбачає перетворення Єдиного реєстру осіб, у тому числі дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією РФ проти України на Реєстр осіб, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, та Реєстр відомостей щодо дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією РФ проти України. Це сприятиме систематизації даних, посиленню контролю за їх обліком і підвищенню ефективності міжнародної співпраці у сфері захисту прав постраждалих дітей.

Діти, які повертаються з депортації, примусового переміщення або ТОТ України, на базі Центру захисту прав дитини при Секретаріаті Уповноваженого зустрічаються з мультидисциплінарною командою, яка розпочинає процес їх реінтеграції. Її завдання — провести індивідуальну оцінку потреб дитини та її сім'ї, визначити необхідні заходи підтримки та скласти реінтеграційний план. До команди входять представники Секретаріату Уповноваженого, правоохоронних органів, соціальні працівники, психологи, фахівці Координаційного центру з розвитку сімейного виховання та громадських організацій.

Опитування дітей відбувається у спеціально обладнаному просторі за моделлю «Барнахус» із залученням психологів, що дозволяє знизити ризик ретравматизації. Після оцінки потреб та розробки реінтеграційного плану діти скеровуються до регіонів, де для них реалізуються коротко- та довгострокові програми підтримки: психологічний супровід, соціальна адаптація, відновлення документів, забезпечення тимчасовим житлом та інші необхідні заходи.

Робота Центру спрямована на комплексну підтримку дітей, які повертаються, відновлення їхніх прав, психологічну реабілітацію та соціальну адаптацію. Центр відіграє ключову роль у захисті дітей, які постраждали від війни, сприяючи їхньому поверненню до нормального життя.

5.3. Ситуація із додержанням прав дитини в закладах інституційного догляду та виховання

Україна впевнено рухається шляхом проведення реформи деінституціалізації. Втім, за інформацією Нацсоцслужби, станом на кінець 2024 року в Україні функціонує 733 заклади різних типів, форм власності та підпорядкування, у яких створені умови для цілодобового перебування дітей, зокрема це:

512 освітніх закладів (84 060 дітей за списками, 21 596 дітей влаштовано на цілодобове перебування, з них 2560 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування);

142 закладів соціального захисту (2 983 дитини за списками, 2938 дітей на цілодобовому перебуванні, з них 1444 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування);

36 закладів охорони здоров'я (1365 дітей за списками; 1322 дитини на цілодобовому перебуванні, з них 833 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування);

43 приватні заклади (466 дітей за списками, 444 дитини на цілодобовому перебуванні, з них 189 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування).

Важливо зауважити, що до згаданих закладів зараховано 88 874 дитини, з них 26 300 дітей зараховано на цілодобове перебування, з яких 5025 дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

Отже, забезпечення реалізації та захисту прав дітей, які перебувають у закритих інституційних закладах, є дуже актуальними завданнями.

5.3.1. Влаштування до закладів інституційного догляду та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають у сімейних формах виховання

Міжнародні політики визнають важливість реінтеграції дітей у сім'ї та громади для забезпечення їх найкращих інтересів. Постановою КМУ від 04.08.2021 № 843 «Деякі питання соціального захисту дітей, влаштованих на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування»^[45] внесено зміни до нормативно-правових актів у частині врегулювання питання зарахування дітей за заявою батьків або інших законних представників до пансіону санаторної школи, навчально-реабілітаційного центру для отримання необхідних освітніх та реабілітаційних послуг.

Відповідно до зазначених змін, діти зараховуються до закладів на цілодобове перебування, у разі, коли перебування в дорозі в один бік під час переміщення транспортом загального користування перевищує одну годину або якщо протоколом лікування та / або індивідуальною програмою реабілітації дитини з інвалідністю передбачено обмеження руху та / або фізичного навантаження. Однак питання доцільності та необхідності такого влаштування потребує більше ретельного вивчення, зокрема в частині наявності необхідних послуг у громаді.

Моніторингові візити до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування виявляють ситуації, відповідно до яких дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які влаштовані до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, під опіку, піклування, зараховують на цілодобове перебування до закладів на тривалий час. Зазначене порушує право дитини на виховання в сімейному середовищі, а також провокує інституційний догляд та виховання, незважаючи на те, що діти вже влаштовані до сімейних форм виховання.

Під час моніторингового візиту до Новосільської спеціальної школи Тернопільської обласної ради було виявлено два вихованця, зарахованих на цілодобове перебування (одна дитина — вихованець дитячого будинку сімейного типу, інша — влаштована до прийомної сім'ї). Проте встановити кількість відвідувань батьками-вихователями та прийомними батьками дітей неможливо через відсутність фіксації цієї інформації у закладі. Окрім того, діти свідчать про відсутність комунікації із законними представниками. Зазначене свідчить про подвійне фінансування в частині утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та провокує їх інституційне виховання.

У результаті моніторингових візитів, з одного боку, фіксуються факти, коли діти, зараховані до закладів на цілодобове перебування, з метою задоволення особливих освітніх потреб, реабілітаційних послуг, на практиці їх не отримують, з іншої — влаштовані до закладів через відсутність відповідних послуг у громаді. Також наявні випадки, коли діти влаштовуються до закладів на основі фіктивних документів.

Тому при прийнятті або погодженні рішення про влаштування дитини на цілодобове перебування до закладу органи опіки та піклування мають враховувати підстави, за яких в інституцію влаштовується дитина, яка фактично перебуває у сімейних формах виховання. Окрім того, уповноважені органи виконавчої влади мають впроваджувати в громадах послуги підтримки дітей з особливими освітніми послугами, дітей, які потребують отримання реабілітаційних послуг. Зазначене має на меті нівелювати необхідність цілодобового перебування дітей у закладі.

5.3.2. Порушення прав дитини в інституційних закладах України

Протягом 2024 року Секретаріатом Уповноваженого спільно із залученими експертами, а також регіональних представництв Уповноваженого вдалося здійснити понад 802 моніторингових візитів до установ, закладів та організацій, зокрема, до служб у справах дітей, спеціальних шкіл, будинків дитини, медичних закладів, навчально-реабілітаційних центрів, слідчих ізоляторів та установ виконання покарань тощо, у 21 області України.

Зокрема, найбільша кількість візитів була здійснена до служб у справах дітей, що пояснюється значною роллю, яку відіграє служба у питаннях захисту прав та найкращих інтересів дітей, які знаходяться у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування. За результатами виявлених під час моніторингових візитів фактів, можна зробити висновки стосовно типових порушень прав дитини, де важливо наголосити на тому, що само по собі невиконання органами і службами покладених на них обов'язків у сфері забезпечення захисту та підтримки дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, створює потенційну можливість для порушення прав дитини на виховання в родині, на освіту, майнових прав тощо.

(а) формальне ведення особових справ дітей

Систематичним порушенням, що фіксувалося у більшості відвіданих закладів інституційного догляду і виховання, є формальне ставлення до збору і ведення документації — особових справ дітей.

Порядком ведення особової справи дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, та форми індивідуального плану соціального захисту дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, затвердженим наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 18.11.2008 № 4591 (далі — Наказ № 4591), визначено перелік документів, які мають міститися в особовій справі.

Натомість особові справи дітей у закладах інституційного догляду і виховання, службах у справах дітей органів місцевого самоврядування в більшості випадків не містять актуальних обліково-статистичних карток, рішення про встановлення статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування та стягнення аліментів, оновлені висновки про стан здоров'я дитини, документів, які підтверджують право власності дитини на нерухомість (у разі наявності), опис майна дитини тощо. Відсутність цих та інших документів може свідчити про формальний підхід до реалізації заходів, які вживаються для забезпечення реалізації та захисту прав дитини.

Окрім того, законодавством передбачено розроблення та впровадження індивідуальних планів соціального захисту дитини, яка перебуває в складних життєвих обставинах, дитини, яка залишилася без батьківського піклування, дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування. Зазначений документ має відображати потреби дитини та покроковий план заходів, які необхідно вжити для забезпечення потреб такої дитини у розвитку й вихованні, захисті її прав та інтересів.

Під час моніторингового візиту до Чинадіївського дошкільного навчального закладу (дитячого будинку) інтернатного типу Закарпатської обласної ради встановлено, що працівники закладу не ознайомлені зі змістом індивідуальних планів вихованців, частина таких планів (строк реалізації яких закінчився) були запаковані в поштові конверти.

Однак під час здійснення моніторингових візитів встановлено випадки, коли такі плани не відображають реальних потреб дитини та заходів, спрямованих на забезпечення найкращих інтересів дітей. Вказане фактично вказує на формальне відношення до планування та практичній реалізації соціального захисту та супроводу дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

(б) порушення права на освіту та розвиток дитини

Системні проблеми, як-от відсутність кваліфікованих педагогів та обмежений доступ до сучасних навчальних матеріалів, призводять до того, що діти, які перебувають у закладах інституційного догляду та виховання, не мають рівних можливостей для здобуття освіти порівняно з дітьми, що виховуються в сім'ї. Зокрема, під час моніторингових візитів до будинків дитини встановлено чисельні порушення прав дітей, які здобувають дошкільну освіту. Виявлено випадки, коли розвиткові послуги дітям у віці до 4-х років у Будинках дитини

та Центрах медичної реабілітації та паліативної допомоги дітям не надавались жодним чином.

Також виявлено суттєві проблеми та виклики, що впливають на здобуття загальної середньої освіти вихованцями закладів різних типів. Зокрема, через відсутність належної організації дистанційного навчання та обмеження у матеріально-технічному забезпеченні, багато дітей залишаються поза освітнім процесом або навчаються неефективно. Спостерігаються випадки, за яких діти віком старше 7 років не вміють читати чи писати. В окремих закладах, де навчання забезпечено за очною формою здобуття освіти, діти з різним рівнем підготовки змушені навчатися за єдиною програмою, яка не враховує особистих потреб і рівня здібностей і знань.

Під час моніторингового візиту до Новосільської спеціальної школи Тернопільської обласної ради учні 10 класу, незважаючи на їх спроможність засвоювати складніші знання, вивчають основні поняття, такі як «абзац» на уроках української мови. Водночас встановлено, що цей самий матеріал вивчається і учнями 4 класу.

Також виявлено випадки, коли в закладах загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами фактично перебували діти, які не мали таких потреб. Дітей із педагогічною занедбаністю іноді помилково визначають як таких, що мають особливі освітні потреби.

Під час моніторингового візиту до комунального закладу Львівської обласної ради «Великолюбінський багатoproфільний навчально-реабілітаційний центр» було з'ясовано, що освітній процес для всіх дітей забезпечується без врахування освітніх потреб дітей, що призводить до фактичного отримання дітьми знань за навчальними програмами, які не відповідають їхнім реальним потребам та обмежують їхній розвиток.

Уповноваженим були скеровані акти реагування до МОН України. За результатами реагування Уповноваженого 42 вихованцям було проведено комплексну оцінку розвитку дитини та індивідуальну оцінку потреб дітей. З'ясовано, що всі діти, окрім 9 вихованців, мають педагогічну занедбаність, а не особливі освітні потреби, а отже, не потребують навчання у спеціальному закладі.

Для дітей із порушеннями зору та іншими особливими освітніми потребами відсутні необхідні умови, книги, матеріали. У закладах не створено належних умов для дітей з інвалідністю, що ускладнює доступ до необхідних освітніх послуг і подальшої соціальної адаптації. Зокрема, проблемною є відсутність корекційних педагогів (логопедів, дефектологів), які можуть працювати з дітьми з інвалідністю. Недостатньою є кількість підручників, надрукованих шрифтом Брайля або з великим шрифтом для дітей із порушеннями зору.

Аналіз проблемних питань дітей у професійно-технічних закладах свідчить про невжиття заходів, спрямованих на підготовку дітей до практичної діяльності, а також відсутність доступу до ширшого кола професійних напрямів. Діти мають доступ до обмеженого спектру професійних напрямів (муляр-штукатур, зварювальник, кухар), які не відповідають різноманітності їхніх інтересів чи потенціалу. Керівництво закладів не враховує побажань дітей під час вибору закладів освіти, що ще більше звужує їхні можливості для професійного самовизначення.

Окремо слід зауважити, що доступ дітей до освіти в місцях несвободи є ключовим фактором у процесі ресоціалізації дітей, які перебувають у конфлікті з законом. Забезпечення доступу до освітніх послуг допомагає підтримувати розвиток дітей і сприяє поверненню до соціального життя, а також є важливим заходом протидії поширенню кримінальної субкультури серед неповнолітніх. Водночас моніторинговими візитами виявлено недоліки у процесі організації освіти дітям в установах виконання покарань: відсутність організованого навчального процесу або формальний підхід до освіти без реального навчання, низька якість освітніх послуг.

Під час моніторингового візиту з'ясовано, що здобуття освіти неповнолітніми, які перебувають під вартою, частково організовано на основі угоди між Криворізькою установою виконання покарань № 3 та Криворізьким ліцеєм № 77.

Однак адміністрація установи та керівництво закладу освіти не забезпечують належного виконання освітньої програми — освіта здійснюється виключно дистанційно, попри реальну можливість організації відповідних занять за очною формою. При цьому діти повідомили, що викладачі ліцею дозволяють їм проходити онлайн-курси на платформі «Prometheus» замість участі в навчальних заняттях. Такий підхід до забезпечення доступу до освіти не сприяє процесу ресоціалізації дітей, які перебувають у конфлікті з законом. З метою реагування на вказані порушення Уповноважений скерував відповідні листи для усунення порушень.

(с) порушення права на гідні умови проживання дітей

Під час відвідувань закладів, у яких передбачено цілодобове перебування дітей, моніторами систематично фіксуються неналежний стан організації проживання.

Типовим порушенням у таких закладах є перевищення допустимої кількості дітей у кімнатах, незабезпечення особистого простору, що призводить до порушення права на приватність. Діти не забезпечені у достатній кількості столами, приліжковими тумбами, шафами для особистих речей. Поширеною практикою є використання дітьми спільного, а не індивідуального одягу (зокрема спідньої білизни).

Під час моніторингового візиту Секретаріату Уповноваженого до закладу соціального захисту, евакуйованого з м. Дніпра до Закарпатської області, було виявлено незадовільні умови проживання дітей. Зафіксовано, що 23 дитини різного віку та статі мешкали лише у двох кімнатах разом із супроводжуючими особами, що обмежувало їхній особистий простір і не забезпечувало їх права на приватність та належних стандартів проживання. Також було встановлено, що у дітей відсутній індивідуальний одяг: одяг для всіх дітей спільний, включно зі спідньою білизною. У таких умовах діти проживали понад 3 роки.

Уповноваженим було скеровано подання до відповідних органів з вимогою перегляду умов проживання дітей та вжиття необхідних заходів для їх покращення.

Окремо слід зазначити, що не всі заклади інституційного догляду та виховання (зокрема, Центри соціальної підтримки дітей та сімей, Центри соціально-психологічної реабілітації дітей) мають затверджені у визначеному законодавством порядку мінімальні норми забезпечення дітей одягом та інвентарем, що призводить до різної практики забезпечення дітей необхідними речами та створює можливість для додаткових зловживань.

(d) ненадання необхідної психологічної підтримки вихованцям

У ході моніторингових візитів було виявлено, що персонал інтернатних закладів часто не володіє інформацією про соціальні історії дітей, зокрема про кількість переміщень між установами або сім'ями, їхні причини, вік, у якому це відбувалося, та інші важливі обставини. Це обмежує розуміння психологічних і емоційних потреб вихованців, особливо тих, хто пережив травми, втрати чи став жертвою насильства. Залишені без уваги випадки насильства, досвід горювання чи втрати внаслідок відсутності належної психологічної допомоги значно ускладнюють адаптацію дитини до нового середовища.

Під час візитів виявлено, що протоколи індивідуальних психологічних консультацій не складені для всіх дітей, з якими проводиться психолого-педагогічна робота.

Проблемним питанням є відсутність у штатному розписі посад психологів, неуконплектування вакантних посад протягом тривалого часу (зокрема, в одному з притулків для дітей посада практичного психолога залишається вакантною щонайменше два роки) або неналежне здійснення ними їхніх службових повноважень.

Під час моніторингового візиту виявлено дитину, яка перебувала у пригніченому стані, постійно плакала. З'ясовано, що під час попереднього моніторингового візиту вихованець Д. повідомляв моніторам про здійснення стосовно нього насильства (дитина зазначала про побиття зарядними пристроями для телефону, мокрим одягом, а також позбавленням їжі як покарання, приниження, заподіяння покарання з боку старших дітей), однак, як зафіксовано повторним візитом, належної психологічної допомоги внаслідок згаданих випадків насильства не отримав. Моніторингова група зауважила суттєве погіршення стану дитини: хлопець уникав зорового контакту, заїкався під час розмови, починав плакати, постійно озирався по сторонах. За сприяння представників моніторингової групи забезпечено психологічне консультування дитини, внаслідок якого встановлено ознаки психологічної травми.

(e) порушення права на охорону здоров'я

Окрім вище наведених порушень у закладах інституційного догляду і виховання, під час здійснення моніторингових візитів зафіксовано порушення права дитини на охорону здоров'я. Із результатів моніторингових візитів випливає, що в деяких закладах надання психофармакологічних, антипсихотичних препаратів здійснювалось без коригування з огляду на зміни у поведінці та стану здоров'я дітей. В окремих випадках перегляд лікування здійснювався на власний розсуд медичним персоналом дитячого будинку або за телефонним узгодженням, без консультацій лікаря-психіатра або здійснення ним спостереження за станом здоров'я дітей.

У більшості випадків, виявлених в ході моніторингу, психотропні препарати зберігались у закладах без належних правових підстав, а медична допомога дітям надавалась закладом попри відсутність відповідної ліцензії на здійснення господарської діяльності з медичної практики. Ключовим порушенням права на здоров'я є численні випадки фактичного надання дітям психофармакологічних препаратів без отримання усвідомленої згоди безпосередньо підопічних або їхніх законних представників, що суперечить принципу добровільності надання медичної допомоги, закріпленого статтею 4 Закону України «Про психіатричну допомогу».

Під час моніторингового візиту до комунального некомерційного підприємства «Центр медичної реабілітації та паліативної допомоги дітям» Житомирської обласної ради та встановлено обставини, за яких з'ясовано, що діти А. та В. отримували психіатричне лікування, а також приймали антипсихотичні препарати та транквілізатори (Рисперидон, Сибазон). При цьому законними представниками дітей не була надана усвідомлена письмова згода на отримання такого лікування. Згідно з положеннями статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу», особа, яка досягла 14 років, госпіталізується до закладу з надання психіатричної допомоги добровільно — на її прохання або за її усвідомленою письмовою згодою. Особа віком до 14 років (малолітня особа) госпіталізується до закладу з надання психіатричної допомоги на прохання або за письмовою згодою її батьків чи іншого законного представника. Госпіталізація особи здійснюється за рішенням лікаря-психіатра.

Крім того, виявлено непоодинокі випадки щодо встановлення дітям неуточненого або ймовірного діагнозу без вжиття будь-яких заходів протягом тривалого часу без направлення дитини на дообстеження до обласного дитячого спеціалізованого закладу охорони здоров'я, або до спеціалізованих науково-дослідних закладів вищого рівня. Ці помилки можуть призвести до неправильних висновків про стан дитини та позбавити її необхідної медичної допомоги.

Під час моніторингового візиту КНП «Центр медичної реабілітації та паліативної допомоги дітям» Житомирської обласної ради було виявлено дворічну дитину, яка не мала жодних зовнішніх ознак хвороби, однак зі слів персоналу закладу «мала невиліковну хворобу». Під час огляду медичної документації з'ясовано, що дитині встановлено неуточнений діагноз «карликовість», однак будь-які результати обстежень чи інша медична документація, що яка стала підставою для встановлення діагнозу відсутня та не була надана моніторинговій групі. Уповноваженим скеровано акти реагування щодо забезпечення дообстеження дитини, оскільки вказане може позбавити дитину її права на лікування та вчасної корекції стану дитини.

Некоректне відображення діагнозу спричиняє надання кандидатам в усиновлювачі недостовірної інформації про стан здоров'я дитини, що суттєво перешкоджає реалізації права дитини на влаштування у сімейні форми виховання.

За кожним випадком, виявленим Уповноваженим в результаті моніторингового візиту, скеровувались відповідні ініціативні листи й акти реагування до обласних військових адміністрацій та МОЗ щодо проведення клініко-експертної оцінки якості надання медичної допомоги та медичного обслуговування дітям. Втім нагальною є необхідність забезпечення спільного механізму взаємодії Мінсоцполітики та МОЗ щодо здійснення перевірки відповідних діагнозів дітей.

(f) незабезпечення належного рівня безпеки у закладі

Визначення підстав перебування дітей в тому чи іншому закладі здійснюється за результатами оцінки стану безпеки перебування дітей та осіб у закладах, яка проводиться обласними, Київською міською військовими адміністраціями у взаємодії з відповідними районними військовими адміністраціями, виконавчими органами сільських, селищних, міських рад (військовими адміністраціями населених пунктів) за місцем постійного розташування закладів, що має включати: 1) проведення аналізу інформації Збройних Сил, Міноборони, Міненерго, територіальних органів ДСНС, Національної поліції, зокрема, про території

бойових дій; 2) відстань від закладу до суб'єктів господарювання, що мають важливе значення для національної економіки і оборони держави; 3) визначення відстані від закладу до адміністративної межі між ТОТ та іншою територією України, де не ведуться бойові дії, лінії бойового зіткнення, державного кордону України з РФ, РБ; 4) проведення перевірки наявності та стану захисних споруд цивільного захисту, споруд подвійного призначення, придатних для укриття дітей та осіб.

За результатами моніторингового візиту до комунального підприємства «Кременчуцький обласний спеціалізований будинок дитини» Полтавської обласної ради, в якому перебувала 41 дитина, встановлено, що підвальне приміщення закладу не рекомендовано до використання. Водночас засідань комісії з приводу оцінки стану безпеки дітей закладу на рівні обласної військової адміністрації не проводилися. З метою усунення вказаних порушень Уповноваженим направлено подання до Полтавської ОВА.

Станом на 31.12.2024, за інформацією обласних військових адміністрацій, з 394 закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, до яких діти зараховані (влаштовані) на цілодобове перебування, у 329 таких закладів наявні укриття, що становить 83,5% від загальної кількості закладів. Водночас окремі заклади цілодобового перебування дітей взагалі не мають укриттів цивільного захисту, що наражає дітей на небезпеку.

Під час повторного моніторингового візиту до комунального закладу «Дніпропетровський дитячий будинок-інтернат» встановлено, що у закладі станом на 2024 рік не обладнано захисних споруд цивільного захисту або будь-яких підвальних приміщень. Під час оголошення сигналу повітряної тривоги персонал забезпечує перебування дітей безпосередньо в житлових приміщеннях закладу, посилаючись на так зване «правило двох стін», що не забезпечує безпечного перебування дітей у випадку надзвичайної ситуації.

Через тривалу бездіяльність Дніпропетровської ОВА Уповноважений неодноразово скеровував відповідні акти реагування для забезпечення прав дитини на життя та безпеку. Провадження Уповноваженого за вказаними обставинами триває.

(g) порушення права на захист від усіх форм насильства

Протягом 2024 року Уповноваженим було виявлено щонайменше 98 фактів вчинення різних форм насильства щодо дітей у закладах інституційного догляду та виховання. Моніторингові візити засвідчили не лише випадки здійснення сексуального, фізичного, економічного та психологічного насильства стосовно вихованців, зокрема, з боку керівництва та працівників закладів, але й приховування керівництвом та персоналом закладу вказаної інформації, неповідомлення про випадки насильства правоохоронним органам України.

Під час моніторингового візиту до одного з Центрів соціальної підтримки дітей та сімей в Київській області отримано відомості про факти сексуального насильства щодо дітей та приховування вказаних фактів відповідальними суб'єктами.

Дитина М. повідомив медичного працівника навчального закладу про зґвалтування з боку іншого вихованця, про що медична сестра невідкладно доповіла директору ліцею. Після отримання інформації про вчинення сексуального насильства відносно дитини директор ліцею ініціював опитування дитини та «групову консультацію» із залученням персоналу як ліцею, так і Центру

соціальної підтримки дітей та сімей. За підсумками «групової консультації» персонал склав відповідний протокол, однак жоден із суб'єктів не повідомив про інцидент органам Національної поліції та не забезпечив дитині проведення медичного огляду дитини та надання їй невідкладної допомоги.

За реагування Уповноваженого забезпечено надання відповідної допомоги дитині М. Крім того, Секретаріат Уповноваженого ініціював проведення службового розслідування щодо ігнорування інформації про вчинення сексуального насильства відносно дитини, а також розслідування вказаних обставин у межах кримінального провадження.

Надзвичайно уразливий стан, у якому діти перебувають в закладах інституційного догляду та виховання, особливо загострюється за обставин відсутності належної реакції та бездіяльності відповідальних суб'єктів, зокрема органів національної поліції на повідомлення щодо насильства відносно дітей.

За результатами моніторингових візитів встановлено непоодинокі випадки ігнорування правоохоронцями заяв про вчинення насильства відносно дітей. Невнесення відповідних в ЄРДР призводило до непроведення слідчих дій із застосуванням принципів правосуддя, дружнього до дитини (призначення потерпілій дитині адвоката, залучення психолога тощо).

Під час моніторингового візиту Секретаріату Уповноваженого отримано відомості про те, що соціальним працівником ліцею у Київській області було в усному порядку повідомлено інспектора сектору ювенальної превенції відділу превенції районного управління поліції про випадок сексуального насильства щодо вихованця Центру соціальної підтримки дітей та сімей в Київській області.

Втім нездійснення повідомлення про злочин засобами офіційної комунікації у подальшому призвело до ігнорування поліцейським вказаного повідомлення та невнесення за вказаним фактом відповідних відомостей у ЄРДР.

За результатами ініційованого Уповноваженим службового розслідування до дисциплінарної відповідальності притягнуто 7 поліцейських, з яких: 5 з числа керівного складу, зокрема до заступника начальника районного управління поліції застосовано дисциплінарне стягнення у виді зняття з посади. Кримінальне провадження за обставинами здійснення сексуального насильства відносно вихованців закладу інституційного догляду та виховання триває.

Поряд із цим в результаті здійснення Уповноваженим подальшого контролю за усуненням порушення прав дитини та притягнення винних осіб до відповідальності встановлено непоодинокі випадки формального проведення службових розслідувань щодо посадових осіб та працівників закладу, а також неефективність наявної системи відповідальності за вчинення порушень прав дитини. Так, відомим став випадок^[46], коли вихователька КЗ ЛОР «Великолюбінський багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр» дерев'яною указкою нанесла дитині з інвалідністю декілька ударів по голові та надпліччях, штовхнула її на диван та знову нанесла повторно удари по голові, лівому плечі та у живіт. Виховательку, яка здійснювала фізичне насильство щодо дитини, суд визнав винною за частиною 1 статті 126 КК України («Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень») та призначив покарання у вигляді 100 годин громадських робіт із заборonoю працювати на посадах, пов'язаних із вихованням та

навчанням дітей на 1 рік.

(h) порушення права дитини на виховання в сімейному середовищі

Порушення термінів перебування дітей у закладах, до яких вони мають бути влаштовані тимчасово, створює умови для порушення прав дитини на виховання в родині, а також негативно впливає на їхній розвиток, освіту та соціалізацію.

Рішення про влаштування дитини до закладу охорони здоров'я, закладу загальної середньої освіти (у тому числі спеціальної чи спеціалізованої), іншого закладу або установи (незалежно від форми власності та підпорядкування) на цілодобове перебування приймається районною державною адміністрацією, районною у м. Києві чи Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської ради, районної в місті (у разі утворення) ради, сільської чи селищної ради об'єднаної територіальної громади за місцем походження або проживання (перебування) дитини.

У цьому рішенні обов'язково зазначається найменування закладу або установи та строк перебування дитини, який не може перевищувати: шести місяців — у разі зарахування дитини до будинку дитини (зокрема спеціалізованого); шести місяців — у разі тимчасового зарахування дитини до дитячого будинку-інтернату; одного навчального року — у разі зарахування дитини до закладу загальної середньої освіти.

Для прикладу, під час моніторингових візитів встановлено випадки, коли діти перебували в будинку дитини понад 5 років, в той час як термін перебування дитини в будинку дитини визначено 6 місяців.

Продовження строку перебування дитини в закладі, незалежно від його типу, форми власності та підпорядкування, визначається рішенням органу опіки та піклування після розгляду на засіданні комісії з питань захисту прав дитини. Це рішення ухвалюється з урахуванням стану виконання індивідуального плану соціального захисту дитини, зокрема щодо забезпечення її права на виховання у сім'ї.

Часто причиною тривалого строку перебування дітей у закладах інституційного догляду і виховання є недостатньо ефективна робота ССД та органів опіки й піклування із влаштування дітей у сімейні форми виховання.

Сестри А. та М. у тримісячному віці були влаштовані в будинок дитини у місті Кременчук ще в червні 2022 року через те, що їхні батьки відмовляються виконувати свої обов'язки щодо їх забезпечення та виховання. Батьки востаннє відвідали дітей у березні 2023 року, з дітьми зв'язок не підтримують. Центр надання соціальних послуг не вживає жодних заходів щодо відновлення батьківського потенціалу та повернення дітей до біологічних родин. При цьому ССД не вживає заходів щодо позбавлення батьків батьківських прав, що уможливило б влаштування дітей в сімейні форми виховання. Таким чином, станом на грудень 2024 року діти продовжують знаходитися в будинку дитини майже третій рік.

Практика продовження органами опіки й піклування термінів перебування дітей у будинку дитини негативно впливає на забезпечення їхнього права на здобуття освіти відповідно до їхніх здібностей, а також призводить до порушення їхнього права на виховання у сім'ї та

права на освіту.

Однією з причин перевищення термінів перебування дітей у закладі є затягування процесу розгляду судами справ про позбавлення батьківських прав або відібрання дітей без позбавлення батьківських прав. Наявність зазначених рішень є правовою підставою для прийняття органом опіки та піклування рішення про надання дитині відповідного статусу і можливості влаштування в сімейні форми виховання.

Так, за даними обласних ССД, ССД м. Києва, Київської міської державної адміністрації, станом на 25.12.2024 на розгляді у судах більше ніж півроку перебувають 215 справ щодо позбавлення батьківських прав обох батьків, 253 — про позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів та 117 позовних заяв про відібрання дитини, провадження за якими відкрито за позовом органу опіки та піклування. З огляду на те, що у результаті довготривалого розгляду окреслених вище судових справ діти залишаються без визначеного правового статусу, який би дозволи їх подальше влаштування в сімейні форми виховання, Уповноважений скерував відповідний лист до Верховного Суду для вжиття необхідних заходів реагування.

(і) порушення прав дитини в закладах, тимчасово переміщених (евакуйованих) в межах України

Попри здебільшого системний характер порушень прав дитини в закладах інституційного догляду та виховання (інформацію про які наведено вище), особливо критичним є стан додержання прав дитини в закладах, які тимчасово переміщені (евакуйовані) в межах України.

В умовах запровадженого в Україні режиму воєнного стану дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховувались в інституційних закладах, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу або перебували під опікою, було евакуйовано в безпечні регіони на території України. Загалом була організована евакуація дітей із 299 закладів, із них 97 заклади релоковані в межах України. За період із 24 лютого 2022 року до 1 вересня 2024 року було релоковано 1473 дітей, що мають статус дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування.

Станом на кінець 2024 р. продовжують перебувати в релокації на території України 460 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Втім складно говорити, наскільки ці цифри є коректними через відсутність єдиного обліку дітей, які перебувають за кордоном у зв'язку з евакуацією внаслідок збройної агресії проти України, чи повернулися вони на територію України.

Головним проблемним аспектом з релокованими закладами є відсутність належної комунікації між ССД на первинному обліку дітей та ССД за місцем тимчасового перебування дітей. Відповідно до Порядку тимчасового переміщення (евакуації) дітей^[47], ССД за місцем тимчасового перебування (евакуації) повинна отримувати повідомлення про прибуття дітей на нове місце тимчасового перебування, з наданням копії наказу керівника закладу про переміщення (евакуацію) та списків переміщених дітей.

Натомість виявлено випадки, коли під час релокації дітей до інших міст виникають значні

труднощі у взаємодії та координації діяльності ССД. Для прикладу, діти, релоковані з Запорізької області до закладу у Львівській області, не мали жодного контакту у подальшому з кандидатами в усиновлювачі через фактичне ігнорування ССД Запорізької області своїх обов'язків. Це створює серйозні проблеми, адже без належного моніторингу і взаємодії неможливо організувати знайомство з потенційними опікунами, влаштування в сімейні форми виховання. Це ускладнює процес знайомства з потенційними опікунами та здійснення інших необхідних процедур, адже без присутності офіційного опікуна та сприяння відповідної ССД ці процеси неможливі.

Уповноваженим скеровувались акти реагування до ОВА з метою оперативного реагування на виявлені порушення, однак загальна система забезпечення належної взаємодії, координації дій та обміну інформацією між відповідними ССД та ОВА потребує системного вирішення.

Так само гостро постає питання додержання прав дитини на охорону здоров'я, доступ до освітніх послуг. У більшості закладів, евакуйованих в межах України, медичні обстеження не проводилися жодного разу з часу переміщення. В переміщених закладах здебільшого відсутній медичний персонал, попри наявність дітей з інвалідністю та хронічними захворюваннями та дітей з особливими освітніми потребам. Також у більшості випадків діти не забезпечені належною медичною допомогою, спостереженням за станом здоров'я та переглядом схем лікування з урахуванням його ефективності.

Доступ до освіти в релокованих закладах здебільшого організовано дистанційно, попри реальну можливість закладів та приймаючих громад забезпечити навчання дітей за очною формою здобуття освіти.

60 вихованців із комунальних закладів соціального захисту «Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Довіра», «Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Обійми», «Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Барвінок» Дніпровської міської ради, в березні 2022 року були релоковані до Закарпатської області, де протягом більше, ніж двох навчальних років здобували освіту у навчальних закладах Дніпровської міської ради дистанційно. Водночас за місцем тимчасового переміщення діти не були забезпечені необхідними гаджетами та робочими місцями, що призводило до порушення їхнього права на освіту.

За реагування Уповноваженого забезпечено вихованців очним навчанням та зарахуванням до дошкільних навчальних закладів. Окрім того, дітей забезпечено підвезенням до закладу освіти та у зворотному напрямку, а також необхідними підручниками.

5.3.3. Реформування притулків для дітей

У 2024 році представники Секретаріату Уповноваженого із залученням експертів та психологів здійснили моніторинговий візит до Притулку для дітей ССД Львівської ОДА (далі — Притулок), за результатами якого виявлені численні порушення прав дитини, зокрема на належні умови перебування, харчування, медичне забезпечення та сімейне виховання.

У відповідь на звіт за результатами моніторингового візиту до Притулку Мінсоцполітики поінформувало Уповноваженого, що за інформацією Волинської, Закарпатської, Львівської та Одеської ОВА протягом 2025 року планується реорганізувати притулки для дітей ССД, а саме:

а) центри соціально-психологічної реабілітації дітей Притулок для дітей служби у справах дітей Закарпатської ОДА та притулок для дітей служби у справах дітей «Теплий дім» Роздільнянської районної державної адміністрації Одеської області;

б) у центри соціальної підтримки дітей та сімей — притулки для дітей служб у справах дітей у Львівській і Волинській областях.

Втім, відповідно до Плану заходів з виконання [Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року](#)^[48], Волинській, Донецькій, Одеській, Тернопільській, Хмельницькій обласним державним адміністраціям ще у 2013 році було визначено, зокрема, здійснити реорганізацію притулків для дітей у центри соціально-психологічної реабілітації дітей. Водночас, незважаючи на плани, закріплені рішеннями Уряду, станом на 31.12.2024 притулки для дітей служб у справах дітей Волинської, Закарпатської, Львівської та Одеської ОВА не реорганізовано.

5.4. Право дитини на освіту

В умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України збереження та розвиток інтелектуального потенціалу дитини у надскладних політичних, економічних і соціальних умовах сьогодення відбувається із суттєвими викликами та труднощами в освіті.

Так, станом на 31.12.2024, за інформацією обласних (Київської міської) військових адміністрацій, на території України налічується 26 256 закладів освіти, з них 13 393 заклади дошкільної освіти та 12 863 заклади загальної середньої освіти. Нині функціонують 24 084 заклади освіти, з них закладів дошкільної освіти — 11 893, закладів загальної середньої освіти — 12 191. У зазначених закладах навчається 4 435 869 здобувачів освіти, з них 771 685 дітей — у закладах дошкільної освіти та 3 664 184 дітей — у закладах загальної середньої освіти.

Водночас станом на 31.12.2024 зруйновано 356 закладів освіти, пошкоджено — 3 428^[49].

Незалежно від складних обставин на території України держава зобов'язана забезпечити право дітей на освіту. Зокрема, організувати належні та безпечні умови навчання, захистити гідність, права, свободи і законні інтереси всіх учасників освітнього процесу.

У зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ на територію України, зважаючи на безпекову ситуацію, яка склалася, станом на 31.12.2024, за інформацією обласних (Київської міської) військових адміністрацій, у закладах освіти навчається 284 948 дітей ВПО. Найбільшу кількість дітей ВПО зареєстровано у Харківській області — 34 152, Донецькій області — 34 016, у місті Києві — 29 481 дитина, Запорізькій області — 18 870 дітей, Київській області — 17 323 дитини.

Водночас у відповіді МОН наявна інформація виключно щодо кількості вихованців у

зкладах дошкільної освіти, які є ВПО, таких дітей — 53 796. Статистичної інформації щодо здобувачів середньої освіти, які є ВПО, МОН не має.

Так, за результатами опрацювання інформації, наданої обласними (Київською міською) військовими адміністраціями, встановлено, що зокрема у зв'язку зі збільшенням кількості дітей ВПО в окремих закладах освіти навчається більше дітей, ніж це передбачено проєктною потужністю закладу освіти. Зазначене призводить до погіршення якості надання освітніх послуг та відмови в зарахуванні до закладів освіти.

Для забезпечення права дитини на освіту та надання можливості дітям ВПО здобувати її заочною формою у тих закладах, які розташовані на територіях безпосереднього проживання таких дітей, виникає додаткова потреба у закладах освіти. Так, за інформацією обласних (Київської міської) військових адміністрацій, станом на 31.12.2024 додаткова потреба складає 37 навчальних закладів, а саме 16 дошкільних та 21 закладу загальної середньої освіти. Зокрема, у Київській області є додаткова потреба у 12 дошкільних навчальних закладах та 20 закладах загальної середньої освіти, Житомирській — у 4 дошкільних закладах, Хмельницькій — у 1 закладі загальної середньої освіти.

(а) Вчинення булінгу

Безпечне середовище в закладі освіти є невід'ємною частиною організації освітнього процесу, а повага, честь та гідність до здобувачів освіти є запорукою отримання якісних освітніх послуг.

На кінець 2024 року до Уповноваженого надійшло 123 звернення, а до освітнього омбудсмена України — 146 звернень від батьків щодо порушення права дитини на гідне ставлення в закладі освіти, що майже втричі більше, ніж протягом 2023 року.

Відповідно до відповідей МОН, Служби освітнього омбудсмена України, регіонів України та Національної поліції України встановлено, що випадки цькування в закладах освіти стрімко зростають порівняно з 2023 роком. Керівники закладів освіти не вживають належних заходів реагування, зокрема повідомляють не про всі випадки вчинення булінгу підрозділам поліції, а ті, відповідно, не здійснюють збір інформації щодо вчинення булінгу.

Стрімке зростання випадків цькування дітей у закладах освіти може вказувати на неефективні заходи реагування адміністрацій закладів, уповноважених підрозділів Національної поліції та органів управління освіти за місцем розташування закладу, що є недотриманням вимог Порядку реагування на випадки булінгу (цькування)^[50].

З огляду на збільшення кількості звернень щодо цькування, жорстокого поводження та вчинення різних форм насильства, Уповноважений також скерував ініціативні листи до регіонів України, МОН та Національної поліції України для здійснення аналізу щодо кількості дітей, стосовно яких вчинявся булінг; випадки, про які було повідомлено поліцію, та випадки, за якими кривдника було притягнуто до відповідальності.

Протягом 2024 року за даними Національної поліції України виявлено 264 адміністративні правопорушення, передбачені статтею 173⁴ КУпАП). Водночас збір та узагальнення інформації про випадки цькування в закладах освіти Національною поліцією України не

здійснювався.

Крім того, за інформацією від ОВА та Київської міської військової адміністрації встановлено, що найменша кількість випадків булінгу виявлена в Запорізькій області — 1 випадок, найбільша кількість — в Рівненській області (36 випадків) та у місті Києві (35 випадків).

Слід зауважити, що на рівні областей існує різниця між даними щодо кількості випадків цькування, які фіксують керівники закладів освіти, та даними Національної поліції України. Наприклад, керівниками закладів освіти Кіровоградської області зафіксовано 15 випадків булінгу, при цьому підрозділам поліції повідомлено про 40. Водночас керівниками закладів освіти Закарпатської області зафіксовано 13 випадків вчинення булінгу, однак повідомлено тільки про 1; Полтавської області — 10 випадків, про які не повідомлено підрозділам поліції. Така різниця кількісних показників щодо випадків вчинення булінгу вказує на ймовірну відсутність співпраці між суб'єктами реагування на випадки булінгу, що є порушенням вимог Порядку реагування на випадки булінгу (цькування), затвердженого наказом Міністра освіти і науки України 28.12.2019 № 1646.

За інформацією ОВА та Київської міської військової адміністрації, станом на 31 грудня 2024 року найбільше випадків цькування зафіксовано у 5–9 класах (236 випадків); найчастіше булінг вчиняють здобувачі освіти (251 випадок). У 139 випадках особи, які вчиняли цькування, були притягнуті до адміністративної відповідальності, і в одному випадку — до кримінальної.

У червні 2024 року до Уповноваженого надійшло звернення мешканця Одеської області щодо ймовірного порушення права його дитини на гідне ставлення в закладі освіти з боку однокласників.

За результатами реагування Уповноваженого у зв'язку з неповідомленням керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу (цькування) учасника освітнього процесу складено протокол про адміністративне правопорушення відповідно до частини 5 статті 173⁴ КУпАП та за порушення норм законодавства звільнено з посади.

(b) Форма та безпечні умови навчання

У сьогочасних умовах, у яких навчаються діти, постає питання щодо вибору безпечної форми здобуття освіти та створення безпечних умов у закладі освіти.

За даними ОВА, станом на 31.12.2024 кількість здобувачів освіти налічує 4 435 869 (у закладах дошкільної освіти — 771 685; у закладах загальної середньої освіти — 3 664 184), з яких за очною формою здобуття освіти навчається 61% кількості дітей, за дистанційною — 14%, за змішаною формою — 18%, інші діти навчаються за індивідуальною, зокрема сімейною, екстернатною, формою здобуття освіти.

Отримана інформація від регіонів показує, що вихованці закладів дошкільної освіти також виховуються та навчаються за дистанційною формою, частка таких дітей становить 11% від загальної кількості здобувачів освіти. Найменшу кількість дітей, які навчаються, виховуються дистанційно, зафіксовано в Хмельницькій (279), Кіровоградській (256), Житомирській (240) та

Черкаській (60) областях. Натомість найбільшу кількість — в Дніпропетровській (12 179), Сумській (13 958), Харківській (14 521) та Запорізькій (16 814) областях. Водночас у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій областях та місті Києві діти не навчаються (виховуються) дистанційно в закладах дошкільної освіти.

Окрім цього, встановлено, що неможливість навчання дітей за очною формою здобуття освіти пов'язана з відсутністю укриттів на території закладів освіти.

Так, в Україні є 26 256 закладів освіти, з них функціонують 24 084. Однак, за інформацією від ОВА, тільки 45% мають захисні споруди. З огляду на отриману інформацію від регіонів щодо наявності захисної споруди, вбачається, що укриття відсутнє на територіях 1 470 закладів освіти; укриттів, які перебувають на етапі будівництва — 289; потребують будівництва / облаштування укриттів — 1761 заклад освіти. Найбільша загальна кількість закладів освіти у Львівській області — 2 012, укриття наявне в 1082 закладах освіти області. Найменша кількість закладів освіти зафіксована в Луганській області — 500, з них функціонує 109, укриття наявне лише в одному; у Донецькій області — 1023, з них функціонує 398 закладів освіти, укриття наявне в 42.

Водночас із відповіді МОН вбачається, що загальна кількість закладів освіти, які використовують захисні споруди цивільного захисту — 20 887.

Варто зауважити, що ґрунтовну інформацію від шести регіонів отримано не в повному обсязі, також із листа МОН з'ясовано, що детальні відомості щодо наявності або відсутності укриттів на території закладів освіти не накопичуються.

Відсутність захисних споруд на територіях / у будівлях закладів освіти призводить до переведення дітей на дистанційну чи змішану форму навчання, що негативно впливає на якість навчання та комунікації між учнями.

(с) Забезпечення навчання дітей з особливими освітніми потребами

Діти з особливими освітніми потребами потребують додаткової підтримки та посиленої уваги педагогів, зокрема асистентів під час освітнього процесу в кожному закладі освіти.

Загальна кількість дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в закладах освіти на території України, становить 105 746, з них 69 401 навчаються в закладах загальної середньої освіти, 36 345 — закладах дошкільної освіти.

За даними від ОВА з'ясовано, що кількість фахівців, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами, у закладах освіти становить 47 417, з них асистентів вчителя — 28 806, асистентів дитини — 805. При цьому кількість дітей з особливими освітніми потребами в Україні становить 105 746. Найбільшу кількість фахівців, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами, зафіксовано у Львівській області (4258), найменшу — у Луганській області (294). Водночас для отримання якісних освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами необхідні кваліфіковані спеціалісти в закладах освіти, адже забезпечення закладів освіти такими фахівцями сприяє швидкій адаптації дітей до нових умов та покращенню успішності в навчанні, однак наразі в Україні кількість таких фахівців недостатня.

До Уповноваженого протягом 2024 року надходили звернення батьків дітей з особливими освітніми потребами щодо порушення права їхньої дитини на отримання якісних освітніх послуг у зв'язку з відсутністю асистента дитини або асистента вчителя. Уповноваженим відкривалися провадження та скеровувалися запити до засновників закладів освіти та департаментів освіти.

У березні 2024 року до Уповноваженого надійшло звернення мешканця Закарпатської області щодо ймовірного порушення права його дитини з особливими освітніми потребами на отримання якісних освітніх послуг.

У зверненні чоловік стверджує, що в хлопчика наявний висновок інклюзивно-ресурсного центру, який передбачає присутність асистента дитини під час освітнього процесу.

Згідно із законодавством, батьки мають право бути асистентами дитини, однак керівником закладу освіти було відмовлено заявнику у проханні щодо долучення до освітнього процесу як асистента дитини.

Завдяки невідкладному втручання Уповноваженого батьками договір про участь в освітньому процесі як асистента учня (дитини) підписано. Право дитини поновлено.

5.5. Право на життя та здоровий розвиток

За інформацією МОЗ, на кінець грудня 2024 року РФ пошкодила 1938 об'єктів медзакладів у 715 закладах охорони здоров'я та повністю зруйнувала ще 297 об'єктів 114 медичних закладів^[51]. Попри виклики сьогодення, щоденні обстріли РФ міст України, руйнування закладів охорони здоров'я держава продовжує гарантувати дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя. Водночас залишається низка питань, які потребують вжиття заходів реагування для забезпечення охорони життя та здоров'я дитини.

5.5.1. Забезпечення дітей з орфанними захворюваннями необхідними медикаментами та дієтичним харчуванням

Аналіз ситуації стосовно дітей, які хворіють на рідкісні (орфанні) захворювання, та їх потреби у лікарських засобах та дієтичному харчуванні показало, що МОЗ не досліджує це питання, а відповідні кількісні показники від областей не запитуються.

Упродовж 2024 року до Уповноваженого надійшло 15 звернень від батьків дітей, які хворіють на рідкісні (орфанні) захворювання, щодо порушення їхнього права на належну та своєчасну медичну допомогу у зв'язку із неможливістю отримувати безоплатно дороговартісні

лікарські засоби, які є життєво необхідними для лікування дитини, а також дієтичного харчування. Застосування інших препаратів, які мають аналогічну діючу речовину, не дають терапевтичного ефекту у зв'язку зі специфікою перебігу рідкісних (орфанних) захворювань.

Також під час здійснення проваджень за зверненнями громадян було встановлено порушення права дітей, які хворіють на епілепсію (синдром Драве) на доступ до лікарського засобу Фінтепла (діюча речовина фенфлурамін) коштом державного бюджету.

На запити Уповноваженого МОЗ поінформував, що закупівля лікарського засобу Фінтепла (діюча речовина фенфлурамін) за державні кошти не здійснюється, оскільки препарат в Україні не зареєстрований.

Станом на 01.01.2025 проблему забезпечення дітей з орфаними захворюваннями відповідними ліками МОЗ не вирішено. Батьки вимушені для лікування своїх дітей виїжджати до спеціалізованих клінік за кордон, оскільки цей дороговартісний препарат не зареєстрований в Україні, і право дітей з орфаними захворюваннями на охорону здоров'я не забезпечується. Окрім того, оскільки лікарський засіб Фінтепла (діюча речовина фенфлурамін) не було внесено до Національного переліку лікарських засобів^[52] та до Реєстру оптово-відпускних цін на лікарські засоби, це унеможливорює його закупівлю коштами місцевих бюджетів.

Слід зауважити, що потреба дітей, які хворіють на рідкісні (орфанні) захворювання, не забезпечується у повному обсязі лікарськими засобами та харчовими продуктами, які повинні закуповуватись за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

До Уповноваженого звернулася громадянка Ю., мати дитини, яка, відповідно до медичних показань, потребує забезпечення лікарським засобом «Брамітоб» (Тобраміцин).

У межах здійснення провадження Уповноваженим з'ясовано, що відповідно до Державного реєстру лікарських засобів України лікарський засіб «Брамітоб» (Тобраміцин) зареєстровано в Україні, але не включено до Національного переліку лікарських засобів. У бюджеті Кам'янської міської ради Дніпропетровської області видатки на закупівлю лікарського засобу на 2024 рік не були передбачені.

За втручання Уповноваженого у бюджеті Кам'янської міської ради Дніпропетровської області на 2025 рік передбачені видатки КНП Кам'янської міської ради «Центр первинної медико-санітарної допомоги № 3» на закупівлю лікарського засобу Тобраміцин (Bramitob) 300 мг/4мл.

Так само гостро стоїть питання щодо забезпечення дієтичним харчуванням дітей, які хворіють на рідкісні (орфанні) захворювання.

Під час здійснення проваджень за зверненнями громадян було встановлено, що батьки вимушено закуповують спеціальне дієтичне харчування для своїх дітей власним коштом. Обсягів спеціального харчування, що закуповується державним коштом, не вистачає для забезпечення потреб дітей у повному обсязі, незважаючи на те, що вартість однієї банки спеціального дієтичного харчування складає 465–582 гривень. Крім того, органами місцевого самоврядування кошти на лікувальне харчування дітей протягом 2024 року не передбачалися.

До Уповноваженого звернулася громадянка О. із міста Житомира щодо порушення права її дитини на забезпечення спеціальним дієтичним харчуванням. За твердженням заявниці, вона змушена самотійно шукати шляхи для забезпечення дитини спеціальним харчуванням в необхідній на період лікування кількості. Під час здійснення провадження з'ясовано, що у бюджеті Житомирської міської ради коштів для забезпечення дитини спеціальним харчуванням не було передбачено.

За втручання Уповноваженого з бюджету Житомирської міської ради було виділено кошти для закупівлі спеціального харчування для дитини.

5.5.2. Проблеми у встановленні інвалідності дітям, які мають генетичні захворювання

Протягом 2024 року до Уповноваженого надійшло три звернення від батьків дітей щодо відмови лікарсько-консультативними комісіями закладів охорони здоров'я у встановленні інвалідності дітям, оскільки членами комісії не виявлено стійких порушень органів та систем у цих дітей.

До Уповноваженого звернулася громадянка Т. щодо порушення права її дитини, яка має генетичне захворювання на встановлення інвалідності.

За твердженням заявниці, її дитині було відмовлено у встановленні інвалідності членами ЛКК КНП Сумської обласної ради «Обласна дитяча клінічна лікарня» міста Сум. Дитиною було втрачено право на отримання соціальної допомоги на дітей з інвалідністю до 18 років, оскільки через постійне направлення дитини на дообстеження встановлення інвалідності для дитини заявниці зайняло тривалий час.

За втручання Уповноваженого Управлінням охорони здоров'я Сумської ОДА проведено повторне засідання ЛКК КНП Сумської обласної ради «Обласна дитяча клінічна лікарня». За результатами роботи ЛКК визнано, що дитина потребує оформлення соціальної допомоги на дітей з інвалідністю до 18 років.

Громадянці Т. видано висновок про встановлення інвалідності її сину.

За зверненнями громадян встановлено, що оскільки характерні у дітей з генетичними захворюваннями ознаки перебігу хвороби відсутні в Переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 16 років^[53], це призводить до відмови лікарсько-консультативними комісіями у встановленні інвалідності дітям.

Моніторинг ситуації зі встановленням інвалідності дітям, які мають генетичні захворювання показав, що МОЗ не здійснює аналіз цього питання, не збирає і не узагальнює інформацію, наявну на регіональному рівні. А отже, МОЗ не ініціює внесення необхідних змін до вищезазначеного Переліку.

Це призводить до порушення права дитини на встановлення інвалідності, особливо дітям, які хворіють на генетичні захворювання.

5.5.3. Відсутність дієвих обмежень щодо вживання дітьми алкогольних, тютюнових виробів,

енергетичних напоїв

На офіційному сайті МОЗ висвітлено інформацію про те, «як різні напої впливають на організм», зокрема про шкоду енергетиків, а також застереження ВООЗ щодо систематичної шкоди здоров'ю при постійному вживанні енергетиків^[54].

Наразі питання впливу речовин, які входять до складу енергетичних напоїв на здоров'я залишається недостатньо дослідженим. Також відсутні відповідні статистичні дані, оскільки, за інформацією від МОЗ, формами медичної статистичної звітності не може бути передбачено збір та узагальнення відокремленої інформації щодо наслідків вживання енергетичних напоїв.

МОЗ поінформувало, що звернулося до Національної академії медичних наук України щодо сприяння у проведенні наукових досліджень впливу та наслідків вживання енергетичних напоїв на здоров'я, зокрема у поєднанні з іншими напоями. Згідно з відповіддю Національної академії медичних наук України, проведення таких досліджень можливе тільки за наявності цільового фінансування.

Попри відсутність визначення поняття «енергетичний напій» в національному законодавстві України, обмеження щодо продажу енергетичних напоїв містяться у додатку 10 до Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти, затвердженого наказом МОЗ від 25.09.2020 р. № 2205^[55], відповідно до якого у шкільних буфетах та у торговельних апаратах, розміщених у закладах освіти, заборонено реалізовувати енергетичні напої. Водночас питання щодо продажу енергетичних напоїв дітям у закладах торгівлі залишається можливим.

Водночас в Україні існує досить негативна тенденція продажу алкоголю та тютюнових виробів дітям. За наявними даними Національної поліції України, з 01.01.2024 по 01.01.2025 поліцейськими задокументовано 2937 адміністративних правопорушень працівниками підприємств (організацій) торгівлі або громадського харчування правил торгівлі пивом (крім безалкогольного), алкогольними, слабоалкогольними напоями, тютюновими виробами, електронними сигаретами та рідинами, зокрема продаж особами, які не досягли 18-річного віку, передбаченого частиною 2 статті 156 КУпАП^[56].

Щодо вживання тютюнових виробів варто зауважити на тому, що за даними дослідження ВООЗ та Stopping Tobacco Organizations and Products, станом на 2024 рік у світі 37 мільйонів дітей віком від 13 до 15 років вживають тютюн, і в багатьох країнах рівень використання електронних сигарет серед підлітків перевищує рівень використання електронних сигарет у дорослих. У Європейському регіоні ВООЗ 20% опитаних 15-річних підлітків повідомили, що вживали електронні сигарети протягом останніх 30 днів.

Нині законодавство України передбачає адміністративну відповідальність за порушення працівниками підприємств (організацій) торгівлі або громадського харчування правил продажу неповнолітнім особам пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, тютюнових виробів, електронних сигарет та рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння, окрім накладення штрафу від чотирьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (частина 2 статті 156 КУпАП) в формі штрафу у розмірі від 6 800 грн до 13 600 грн. Втім, з огляду на шкоду суспільним інтересам, важливо розглянути можливість встановити

вищу межу відповідальності для працівників підприємств (організацій) торгівлі або громадського харчування за продаж алкогольних напоїв та тютюнових виробів неповнолітнім.

Також потребує посилення відповідальність за продаж пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, тютюнових виробів, електронних сигарет, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згоряння особам, які не досягли 18-річного віку суб'єктами господарювання, які мають ліцензії для реалізації відповідної продукції. Так, Законом України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дестилатів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального»^[57] визначено, що за продаж вищезазначеної продукції особам, які не досягли 18-річного віку, встановлено відповідальність у 3 розміри мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, що є також непропорційним завданій шкоді.

5.5.4. □ Наркотична залежність дітей та їхнє право на реабілітацію

Окремим питанням є проблема дитячої наркоманії, що провокує деградацію особистості, погіршення здоров'я і низку супутніх фізіологічних і психологічних проблем. Підштовхнути підлітків до вживання наркотиків можуть різноманітні фактори, зокрема: проблеми в родині, насильство, психологічний вплив ровесників, індивідуальні особливості вікового розвитку тощо.

Зараз система реабілітації дітей від наркотичної залежності не працює належним чином. Положенням про центр медико-соціальної реабілітації неповнолітніх^[58] передбачено функціонування спеціалізованих закладів (центрів реабілітації), метою яких є створення умов і забезпечення лікування дітей, які вживають наркотичні засоби і психотропні речовини, проведення психологічної корекції та заходів соціальної реабілітації, а також реабілітації дітей з девіантними формами поведінки, що призводить до їх соціальної дезадаптації, надання психологічної допомоги їх сім'ям, робота з батьками.

Станом на 31.12.2024 в Україні відсутні центри реабілітації, у зв'язку з чим законні представники дітей влаштовують їх до благодійних закладів, закладів приватної форми власності. Діяльність таких закладів не ліцензується уповноваженими органами, тому якість та результативність надання реабілітаційних послуг дітям в більшості випадків не приносить очікуваного результату та може призводити до нанесення шкоди здоров'ю дітей.

11 грудня 2024 року у м. Києві виявлено неповнолітню А., яка, ймовірно, перебувала в стані наркотичного сп'яніння. Бригада екстреної (швидкої) медичної допомоги відмовилася госпіталізувати її, вказуючи на необхідність надання психіатричної допомоги. За наслідком прибуття психіатричної бригади медичний працівник також повідомив про відсутність підстав для госпіталізації, зважаючи на наявність у неповнолітньої ознак наркотичного сп'яніння, що вимагає госпіталізації в токсикологічне відділення.

Протягом тривалого часу необхідна медична допомога дитині надана не була, що свідчить про відсутність координації дій вказаних працівників та потребує додаткової перевірки.

За інформацією МОЗ, для надання невідкладної допомоги дітям, які перебувають у стані

наркотичного чи іншого сп'яніння, не передбачено утворення окремого типу відділень. Така невідкладна медична допомога надається у відділеннях невідкладної допомоги загального профілю (для дітей та дорослих). Однак, з урахуванням того, що виявлення дітей у стані наркотичного сп'яніння — питання не медичного характеру, госпіталізація таких дітей не здійснюється. Крім того, коротко- та довготривала реабілітація дітей, у яких наявна наркотична залежність, у закладах охорони здоров'я також не забезпечується.

5.5.5. Питання оздоровлення та відпочинку дітей, а також надання туристичних послуг організованим групам дітей (заклади оздоровлення та відпочинку)

Законом України «Про оздоровлення та відпочинок дітей»^[59] визначено основні засади державної політики у сфері оздоровлення та відпочинку дітей, повноваження органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, правові, фінансові та організаційні засади утворення і діяльності дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, права, обов'язки та відповідальність усіх учасників процесу.

Відповідно до коду програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету 2501450 «Оздоровлення і відпочинок дітей, які потребують особливої уваги і підтримки, в дитячих оздоровчих таборах МДЦ "Артек", ДЦ "Молода гвардія" і в дитячих закладах вищої категорії, що містяться в Державному реєстрі майнових об'єктів оздоровлення та відпочинку дітей та розташовані в карпатському регіоні» на 2024 рік, зокрема, передбачено видатки за напрямом «організація оздоровлення та відпочинку дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки», шляхом придбання путівок до дитячого центру «Артек» у розмірі 200 383,0 тис. грн для оздоровлення і відпочинку 9619 дітей. Станом на 31.12.2024 спрямовано 194 175,1 тис. грн та використано 188 220,1 тис. грн на придбання путівок для 9 383 дітей.

За рахунок коштів державного бюджету в рамках реалізації експериментального проєкту з організації оздоровлення і відпочинку дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки, в дитячих закладах, що містяться в Державному реєстрі майнових об'єктів оздоровлення та відпочинку дітей, планувалось забезпечити послугами оздоровлення та відпочинку 4758 дітей. Станом на 31.12.2024 в рамках зазначеного експериментального проєкту забезпечено послугами з оздоровлення та відпочинку 1674 дитини.

Водночас норми Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» не відповідають викликам, спровокованим повномасштабним вторгненням РФ на територію України, зокрема в частині категорій, які входять до переліку дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки. Зазначене стосується депортованих та примусово переміщених дітей, які повернуті на територію України, а також дітей осіб, стосовно яких у визначеному законодавством порядку встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.

За результатами моніторингових візитів Секретаріату Уповноваженого до дитячих закладів оздоровлення та відпочинку у 2024 році виявлено, що у разі коли такий заклад має суттєві порушення в організації харчування дітей, заходів виховного, медичного, гігієнічного, спортивного характеру, надходження скарг від батьків та дітей щодо умов перебування в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку — це жодним чином не впливає на категорію закладу, присвоєну за результатами проведення державної атестації.

З урахуванням зазначеного, Уповноважений звернувся до Мінсоцполітики щодо напрацювання та впровадження змін до законодавства в сфері оздоровлення та відпочинку дітей. Наказом Мінсоцполітики від 26.12.2024 № 593-Н утворено робочу групу з питань удосконалення законодавства у сфері оздоровлення та відпочинку дітей, початок роботи запланований на 2025 рік (далі — Робоча група). До складу цієї робочої групи увійшли представники МОЗ, Мінрозвитку, МОН, Мінмолодьспорту, Державної служби України у справах дітей, Нацсоцслужби та Секретаріату Уповноваженого.

5.6. Право дитини на піклування та турботу батьків

Кожна дитина має право на спілкування з обома батьками, проте частішають випадки, коли один з батьків самочинно змінює місце проживання дитини, всупереч рішенням суду про визначення місця проживання малолітньої дитини з одним з батьків, та порушує способи участі у вихованні дитини, через що дитина позбавлена права на спілкування з обома батьками. Відповідальність за такі дії, на жаль, не передбачена законодавством України.

Самочинна зміна місця проживання малолітньої дитини одним з батьків або «батьківський кіднепінг» є однією з форм насильства, що набула широкого розповсюдження не тільки в Україні, але й в інших країнах Європи. Так, у Французькій Республіці викрадення дитини або перешкоджання реалізації прав іншого з батьків на спілкування з дитиною карається позбавленням волі строком на один рік і штрафом у розмірі 15 000 Євро і також є кримінальним правопорушенням^[60].

До Уповноваженого систематично надходять звернення від батьків, які занепокоєні тим, що другий з батьків самочинно змінив місце проживання дитини, про яке нікому невідомо. Протягом 2024 року до Секретаріату надійшло понад 250 звернень, у переважній більшості яких наявне рішення суду про визначення місця проживання малолітньої дитини, проте його не виконує той з батьків, хто самочинно його змінив.

Важливо зазначити, що більшість спорів між батьками щодо визначення місця проживання та самочинної зміни місця проживання дитини тривають роками, а страждають від цього діти, які втрачають зв'язок з одним із батьків, і як наслідок у яких з'являється синдром відчуження.

Громадянка України звернулася до Уповноваженого із заявою про те, що батько дитини самочинно змінив місце проживання їхнього сина ще в 2021 році. Станом на 13 січня 2025 року місцезнаходження дитини невідоме. Попри те, що в квітні 2024 року набуло законної сили рішення суду про визначення місця проживання дитини з матір'ю, батько дитини цього рішення не виконує.

Матір неодноразово зверталася до Мін'юсту із заявою про повернення дитини відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, однак результату це ніякого не дало. За заявою матері до правоохоронних органів відкрито кримінальне провадження за статтею 382 КК України «Невиконання рішення суду».

Попри всі намагання мами вона не бачить свого малолітнього сина вже понад 3 роки.

За даними ДСА України, в період з 01.01.2024 по 01.11.2024 до судів першої інстанції було подано 5591 заяв про визначення місця проживання дитини та 344 заяви про відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала. До судів апеляційної інстанції було подано 666 та 65 заяв відповідно.

Водночас однією з найгостріших проблем визначення місця проживання дитини є надмірне затягування судами вирішення спорів, що виникли між батьками.

До Уповноваженого звернулася заявниця і повідомила, що ще в 2021 році вона подала до суду заяву про визначення місця проживання дитини. Лише в 2023 році судом першої інстанції було прийнято рішення, однак заявниця оскаржила його до суду апеляційної інстанції. У 2024 році, після прийняття рішення судом апеляційної інстанції, батько оскаржив рішення до суду касаційної інстанції. Станом на кінець 2024 року рішення по справі не прийняте.

З огляду на те, що питання «батьківського кіднепінгу» набуло неабиякого суспільного резонансу, за ініціативи Представника Уповноваженого з прав дитини була утворена робоча група, до складу якої увійшли представники центральних органів виконавчої влади, судових та правоохоронних органів, представники громадських організацій, діяльність яких спрямована на захист прав та законних інтересів дитини, і з якими укладені меморандуми про співпрацю, а також представники адвокатської спільноти, які спеціалізуються на сімейних справах. Під час зустрічі учасники одноголосно визначили, що проблема «батьківського кіднепінгу» набирає обертів і починає масштабуватися за межі території України. За результатами засідань робочої групи були підготовлені зміни до законодавства України щодо відповідальності за самочинну зміну місця проживання малолітньої дитини, вчинену одним з батьків.

Слід зауважити, що Верховний Суд також зробив крок для врегулювання справ, коли один з батьків змінив місце проживання дитини до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення такого рішення його не виконує, надавши можливість другому із батьків подати позов про відібрання дитини^[61].

5.7. Право на правовий захист

За результатами моніторингових візитів до закладів інституційного догляду та виховання, а також, проводячи моніторинг ЗМІ, в Уповноваженого неодноразово протягом 2024 року фіксувалися факти вчинення насильницьких дій фізичного, сексуального та психологічного характеру щодо дітей, їх батьками або ж законними представниками.

Згідно з частиною сьомою статті 20 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»^[62], питання надання допомоги постраждалим дітям вирішують їхні

батьки, інші законні представники дитини, а якщо батьки, інші законні представники дитини є кривдниками дитини або ухиляються від захисту прав та інтересів дитини — органи опіки та піклування, зокрема за зверненням родичів дитини (баби, діда, повнолітніх брата, сестри), мачухи або вітчима дитини, якщо вони не є кривдниками.

Відомі непоодинокі випадки, коли насильство над дітьми-вихованцями закладів інституційного догляду та виховання вчиняють дирекція закладу або вихователі. У такому випадку виникає ситуація, коли дитині немає до кого звернутися за допомогою, оскільки її законні представники є кривдниками.

Можливі випадки, коли один із законних представників дитини вчиняє дії, які суперечать її інтересам (вчиняє кримінальне правопорушення, яке може включати різні форми насильства (домашнє, сексуальне, економічне), експлуатацію дитини, наприклад, примушування до жебракування), а інший з представників діє на користь представника-кривдника (наприклад, іншого з подружжя), ігноруючи законні інтереси дитини.

Законні представники, які є кривдниками, не виконують своїх функцій із захисту дитини, що робить її вразливою до подальшого насильства та порушень її прав. Через інституційні або особисті інтереси законні представники можуть бути зацікавлені в уникненні розголосу або покарання за свої дії. Вони можуть приховувати факти насильства, фальсифікувати документи або перешкоджати розслідуванню, діючи не в інтересах дитини, а задля захисту власних інтересів.

Суд, визнаючи відмову законного представника від підтримки обвинувачення суперечливою для інтересів дитини, може прийняти рішення про заміну законного представника, щоб забезпечити дитині належний захист. Такі рішення можна знайти у ЄДРСР, зокрема щодо заміни законного представника дитини, щодо якої було вчинено домашнє насильство.

У ситуаціях, коли законний представник дитини виступає кривдником або не діє належним чином в її інтересах, правоохоронним органам або органам прокуратури необхідно призначати незалежного представника, який має забезпечити юридичний і соціальний захист дитини.

У такому разі або у разі складних сімейних ситуацій, як-от домашнє насильство, зокрема сексуальне насильство, одним із законних представників, позбавлення батьківських прав або інших обставин, необхідно впровадити інститут представництва за призначенням, який дозволить забезпечити захист прав дитини навіть у ситуаціях, коли її законні представники не здатні виконати свою функцію належним чином. Призначений представник буде діяти незалежно від будь-яких особистих чи сімейних інтересів та зможе забезпечити більш об'єктивний та справедливий захист прав дитини, тобто стане важливим посередником, який буде здатний розуміти потреби дитини і забезпечити їх належне представництво в правовому процесі.

Такі зміни забезпечать більш об'єктивний підхід до вирішення правових питань, що стосуються неповнолітніх та малолітніх осіб, зокрема у випадках конфлікту інтересів між дитиною та її законним представником, коли традиційний механізм законного представництва не може повною мірою виконати свою функцію через конфлікт інтересів та буде гарантувати, що права дитини будуть захищені в будь-яких обставинах.

5.8. Діти в конфлікті з законом

На сучасному етапі розвитку України особливо актуальним є формування концепцій, спрямованих на зниження злочинності серед неповнолітніх та впровадження системних заходів із профілактики насильницької поведінки та відновного правосуддя щодо неповнолітніх.

Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (далі — Стратегія) передбачила низку заходів, які стосуються функціонування уповноважених органів з питань пробації в Україні. План заходів із реалізації цієї Стратегії^[63] включає механізми ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

У сучасних умовах розвитку України, особливо в контексті воєнного стану, особливої уваги потребує проблема неповнолітніх, які через складні життєві обставини стають учасниками злочинної діяльності, включаючи воєнні злочини. Ці діти нерідко є потерпілими власного середовища, соціальних викликів та недостатньої підтримки з боку держави.

Значна частина дітей, які стають учасниками злочинів, мають важке минуле: втрата житла, дитяча бездоглядність, насильство в сім'ї або відсутність батьківської опіки. Через ці обставини діти часто змушені тікати з дому, шукаючи безпеки чи кращого життя, але натомість потрапляють у злочинні середовища. Так, за даними ОГП за 2024 рік за участю неповнолітніх було вчинено 659 особливо тяжких злочинів, 1995 — тяжких злочинів. 285 діянь було кваліфіковано як особливо тяжкі злочини за участі неповнолітніх, 183 — як тяжкі.

Водночас на рівні держави досі не створено достатніх умов для розвитку, підтримки та соціалізації дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Відсутність системних програм профілактики, які б передбачали своєчасну психологічну допомогу, ресоціалізацію та захист дітей від кримінальних структур, значно ускладнює ситуацію.

Відповідно до Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх^[64], Стратегії РЄ з прав дитини на 2022–2027, прийнятої Керівним комітетом з прав дитини (CDENF)^[65], навіть у разі скоєння тяжких або особливо тяжких злочинів неповнолітніх слід розглядати як окрему категорію, враховуючи їхній вік, життєві обставини та психологічний стан.

Кримінальні санкції для дітей повинні базуватися на принципах соціальної інтеграції, а не лише покарання. Необхідно забезпечити дітям можливості для навчання, розвитку навичок і отримання підтримки, які сприятимуть їх поверненню до суспільно прийнятного життя.

Покарання мають враховувати складні обставини життя дитини, включаючи її роль у скоєнні злочину, рівень усвідомлення та потенційну вразливість. Діти, які скоюють злочини через тиск чи маніпуляції, є не лише порушниками, а й потерпілими.

Позбавлення волі має застосовуватися лише як крайній захід і на найкоротший термін, особливо якщо дитина була втягнута у злочин через примус чи тиск. Альтернативні заходи, як-от медіація, ресоціалізаційні програми чи пробація, є більш прийнятними для неповнолітніх.

Неповнолітні, які скоюють злочини, не лише порушують закон, але й стають потерпілими у складних життєвих обставинах та в умовах браку державної підтримки. Для справедливого поводження з такими дітьми необхідно враховувати їхню життєву історію, обмежувати застосування суворих покарань і робити акцент на ресоціалізації та інтеграції. Це сприятиме зменшенню рівня злочинності серед дітей і забезпечить їхнє право на майбутнє. Відсутність належної системи профілактики, ресоціалізації та психологічної підтримки значно ускладнює інтеграцію таких дітей у суспільство. Наявна система правосуддя не враховує індивідуальні потреби дітей, а заходи впливу нерідко зводяться до формального підходу, що посилює ризик повторної злочинності.

Неповнолітні, які скоюють злочини, нерідко роблять це під тиском або через маніпуляції з боку дорослих. Вони не завжди розуміють наслідки своїх дій і часто стають потерпілими власних обставин. Відповідно, підхід до їх покарання має враховувати:

- складність життєвої ситуації дитини;
- обмеження застосування позбавлення волі як крайнього заходу;
- альтернативні способи впливу: програми пробачії, медіація, психологічний супровід;
- принципи пропорційності та індивідуалізації: покарання має відповідати не лише тяжкості злочину, але й враховувати вік, психологічний стан і життєві обставини дитини.

РЕКОМЕНДАЦІЇ:

Міністерству соціальної політики України:

- забезпечити функціонування інформаційної системи обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, із запровадженням обміну інформацією про таких дітей, шляхом синхронізації даних органів, установ на місцевому, регіональному та центральному рівнях, а також закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, до яких влаштовані діти;
- провести аналіз та забезпечити збільшення штатної чисельності працівників Нацсоцслужби з метою ефективного виконання заходів з державного контролю за дотриманням прав дітей, а також виконання повноважень та функцій з міжнародного співробітництва;
- розробити та затвердити порядок проведення Державною службою України у справах дітей аналізу ефективності здійснення заходів із забезпечення найкращих інтересів дитини, моніторингу й оцінювання результатів дотримання та захисту прав дитини,

реалізації державної політики у сфері захисту прав дитини;

- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції щодо змін до Порядку здійснення державного контролю / моніторингу за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки, соціальних послуг та за дотриманням прав дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 жовтня 2021 року № 1035, в частині включення до переліку об'єктів моніторингу місць попереднього ув'язнення та установ виконання покарань;
- внести зміни до Примірною [положення про службу у справах дітей міської, районної у місті ради](#) та [Примірною положення про службу у справах дітей сільської, селищної ради](#), затверджених наказом Міністерства соціальної політики України від 16.09.2021 № 518, щодо здійснення посадовими особами служб у справах дітей органів місцевого самоврядування обов'язкових щоквартальних перевірок закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, до яких діти-сироти, діти-позбавлені батьківського піклування, влаштовані на цілодобове перебування, що розташовані в межах територіальної громади;
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект змін до Типового положення про службу у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068, щодо здійснення службами у справах дітей обласних державних адміністрацій заходів контролю за діяльністю служб у справах дітей органів місцевого самоврядування під час здійснення заходів, що стосуються захисту прав та інтересів дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування;
- розробити та затвердити порядок взаємодії служб у справах дітей за місцем первинного обліку дітей та служб у справах дітей за місцем їх проживання (перебування), відповідних обласних державних адміністрацій в частині виконання функцій та повноважень щодо забезпечення та захисту найкращих інтересів дітей, які змінили місце проживання;
- затвердити типові кваліфікаційні вимоги до працівників служб у справах дітей;
- розробити та затвердити мінімальні норми забезпечення предметами, матеріалами та інвентарем вихованців Центрів соціальної підтримки дітей та сімей, Центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, Малих групових будинків;
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект змін пункту 50 Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905, в частині забезпечення можливості потенційних усиновлювачів з різних регіонів України ознайомлюватись з інформацією про дітей, які підлягають усиновленню і анкети яких потрапили на регіональний рівень, а також реалізувати право на знайомство з дитиною без прив'язки до вимоги щодо обов'язковості інформування всіх потенційних усиновлювачів, які перебувають на відповідному обліку в регіоні;
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект змін до Типового положення про Комісію з питань захисту прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866, та постанови Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 843 «Деякі питання соціального захисту дітей, влаштованих на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування» щодо встановлення обов'язку батьків надавати Комісії з питань захисту прав дитини пояснення та підстави щодо необхідності влаштування дитини на

цілодобове перебування в заклад інституційного догляду та виховання;

- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України зміни до Порядку тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення за місцем постійного проживання (перебування), а в разі виїзду за межі України — в Україну, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2023 № 546, з метою визначення чітких граничних термінів здійснення ОВА оцінки стану безпеки перебування дітей та осіб у закладах з цілодобовим перебуванням;
- розробити та затвердити порядок дій, у разі виявлення ознак жорстокого поводження та здійснення насильства щодо дітей, які зараховані до закладів інституційного догляду та виховання різних типів, форм власності та підпорядкування.

Міністерству соціальної політики України, Міністерству внутрішніх справ України:

- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України з метою посилення відповідальності за вчинення злочинів щодо дітей (зокрема шляхом встановлення кваліфікуючої ознаки щодо вчинення злочину щодо дитини в закладах інституційного догляду та виховання);
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за самочинну зміну місця проживання малолітньої дитини, вчинену одним з батьків;
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, спрямованих на обмеження застосування покарання у вигляді позбавлення волі до неповнолітніх, застосування лише у виняткових випадках, визначених вичерпним переліком тяжких та особливо тяжких злочинів;
- запровадити особливий механізм для випадків конфлікту інтересів із законним представником: передбачити, що у разі, якщо є підозра, що законний представник дитини може бути зацікавленою стороною (наприклад, у випадках насильства в сім'ї або з боку посадових осіб закладів), дитині обов'язково призначається незалежний представник (адвокат чи спеціально уповноважений працівник органу опіки і піклування);
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект Закону щодо внесення змін до КупАП та ЗУ «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дистилатів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального», які регулюють діяльність суб'єктів господарювання у сфері продажу алкогольних та тютюнових виробів, а саме посилити відповідальність для суб'єктів господарювання за продаж неповнолітнім особам пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, тютюнових виробів, електронних сигарет та рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пристроїв для споживання тютюнових виробів без їх згорання.

Міністерству соціальної політики України, Міністерству юстиції України:

- розробити державну програму профілактики дитячої злочинності на 2025–2027 роки;
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект Закону щодо

внесення змін до статті 226 ПК України в щодо обов'язкового залучення психологів з Реєстру психологів, які залучаються до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні / міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги для забезпечення інтересів дитини під час здійснення будь яких процесуальних дій, і незалежно від статусу, характеру злочину та віку дитини.

Міністерству соціальної політики України, Міністерству охорони здоров'я України, ОВА:

- утворити та забезпечити діяльність міжвідомчих комісій за участі представників Мінсоцполітики, Міністерства охорони здоров'я, Нацсоцслужби, Державної служби України у справах дітей, ОВА для проведення візитів закладів, до яких діти влаштовані на цілодобове перебування, з метою здійснення аналізу особових справ дітей, формування та реалізації індивідуальних планів соціального захисту дітей, аналізу доцільності їх влаштування на цілодобове перебування до закладів, проведення оцінки якості надання медичної допомоги, перевірки діагнозів дітей, а також проведення фінансової оцінки доцільності функціонування закладів.

Національній соціальній сервісній службі України:

- забезпечити здійснення заходів державного нагляду (контролю) установ виконання покарань з метою забезпечення контролю / моніторингу за дотримання прав матерів з дітьми, які утримуються в установах виконання покарань та місцях попереднього ув'язнення.

Державній службі України у справах дітей:

- забезпечити оприлюднення оперативних, а також кварталних та річних статистичних даних щодо кількості дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, кандидатів в усиновлювачі, створених сімейних форм виховання на офіційному вебсайті Державної служби України у справах дітей.

Міністерству закордонних справ України:

- постійно здійснювати заходи щодо розширення переліку країн-посередників для забезпечення повернення на територію України депортованих та примусово переміщених дітей шляхом розширення мережі країн-посередників у процесі повернення українських дітей.

Міністерству розвитку громад та територій України:

- забезпечити розроблення та прийняття порядку оповіщення населення про проведення обов'язкової евакуації, зокрема обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками, із залученням різних застосунків, зокрема з використанням мобільного додатку Порталу Дія, операторів зв'язку;
- внести зміни до Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів

України від 30 жовтня 2013 р. № 841, в частині визначення строків та підстав прийняття ОВА рішення щодо проведення обов'язкової евакуації, зокрема обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їхніми батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками (за погодженням з органами військового командування на відповідній території та Координаційним штабом з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення).

Державній службі України з надзвичайних ситуацій:

- запровадити державний стандарт якості для засобів індивідуального захисту дитини (бронежилетів та шоломів), що використовуються під час евакуаційних заходів, забезпечити засобами індивідуального захисту дітей віком до 4 років під час проведення евакуації;

Міністерству охорони здоров'я України:

- забезпечити запровадження ведення й узагальнення кількісних показників про дітей, які хворіють на рідкісні (орфанні) захворювання, та їх потреби у спеціальному дієтичному харчуванні та лікарських засобах;
- забезпечити щорічне надання пропозицій щодо внесення змін до [Переліку лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них, що закуповуються за кошти державного бюджету](#), як це передбачено постановою Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 216 «Деякі питання закупівлі лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них»;
- забезпечити створення закладів для проведення реабілітації дітей з наркотичною залежністю у відповідності до Положення про центр медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 вересня 1996 р. № 1072;
- передбачати видатки на здійснення заходів щодо безперебійного і безоплатного забезпечення громадян, які страждають на рідкісні (орфанні) захворювання, лікарськими засобами та відповідними харчовими продуктами для спеціального дієтичного споживання;
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект закону щодо внесення зміни до законодавства в частині визначення поняття «енергетичний напій», а також заборони його продаж особам, що не досягли 18-річного віку.

Міністерству освіти і науки України:

- запровадити комплексну програму освітньої реінтеграції дітей, які перебували на ТОТ України чи в зоні бойових дій та за межами України у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України з метою ліквідації освітніх прогалин та інтеграції в національну систему освіти;
- розробити обов'язкову освітню програму для малолітніх та неповнолітніх осіб у місцях попереднього ув'язнення та установах виконання покарань, адаптовану до їхніх вікових особливостей, рівня освіти та потреб ресоціалізації;
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України зміни до Порядку реагування на випадки булінгу (цькування), затвердженого наказом Міністра освіти і науки України 28.12.2019 № 1646, щодо визначення уповноваженого органу в областях,

який буде здійснювати перевірку дотримання вимог суб'єктами реагування у разі настання випадку булінгу (цькування) в закладах освіти.

Міністерству юстиції України:

- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект постанови з метою врегулювання здійснення обов'язкового комплексного аналізу поточного стану неповнолітніх, які перебувають у місцях несвободи, що включає рівень освіти, соціальні навички та психологічний стан;
- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект Закону про внесення змін до Кримінального виконавчого кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» в частині забезпечення можливості: надавачам соціальних послуг відвідувати установи виконання покарань та місць попереднього ув'язнення з метою забезпечення соціальних потреб матерям з дітьми, які утримуються в установах попереднього ув'язнення.

Офісу Генерального прокурора:

- забезпечити постійне та систематичне ведення статистики та обліку кримінальних проваджень щодо злочинів, вчинених відносно дітей, зокрема їхніми законними представниками.

Обласним, Київській міській держадміністраціям (військовим адміністраціям):

- розробити та затвердити заходи щодо забезпечення дітей, які хворіють на рідкісні (орфанні) захворювання, лікарськими засобами та відповідними харчовими продуктами для спеціального дієтичного харчування, що закуповуються коштом місцевого бюджету;
- забезпечити запровадження ведення та узагальнення кількісних показників про дітей, які хворіють на рідкісні (орфанні) захворювання, та їх потреби у спеціальному дієтичному харчуванні, а також у лікарських засобах;
- забезпечити під час підготовки проектів місцевих бюджетів передбачення видатків на фінансування заходів із забезпечення дітей, які хворіють на рідкісні (орфанні) захворювання, лікарськими засобами та відповідними харчовими продуктами з урахуванням фінансових можливостей місцевих бюджетів.

Донецькій, Запорізькій, Миколаївській, Сумській, Харківській, Херсонській обласним військовим адміністраціям:

- вжити заходів щодо забезпечення евакуаційних груп броньованими транспортними засобами та засобами індивідуального захисту дітей для організації безпечної евакуації дітей із зон активних бойових дій.

Волинській, Закарпатській, Львівській, Одеській обласним військовим адміністраціям:

- реорганізувати притулки служб у справах дітей (у разі наявності на території області) у центри соціально-психологічної реабілітації дітей або центри соціальної підтримки дітей та сімей протягом 2025 року.

¹ Інформаційно-комунікаційний портал «Діти війни»: <https://childrenofwar.gov.ua/>

² Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III, стаття 30¹:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

³ Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 268 «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» ред. від 13.08.2024, пункт 5: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>

⁴ Постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 № 841 «Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>

⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2022 № 854 «Про утворення Координаційного штабу з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2022-%D0%BF#Text>

⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2023 № 546 «Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення» ред. від 10.09.2024, пункт 4: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#Text>

⁷ Там само, пункт 4.

⁸ Конвенція про права дитини ред. від 16.11.2023:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

⁹ Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 28.02.2025 №376
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-25#Text>

¹⁰ Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2024 № 417 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2023 р. № 419» ред. від 12.04.2024:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-2024-%D0%BF#Text>

¹¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.07.2024 № 612-р «Про розподіл у 2024 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування безпечних умов у закладах охорони здоров'я» ред. від 02.07.2024:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612-2024-%D1%80#Text>

¹² Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2024 № 650-р «Про розподіл у 2024 році обсягу субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування безпечних умов у закладах охорони здоров'я» ред. від 26.12.2024:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2024-%D1%80#Text>

¹³ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.09.2024 № 897-р «Про затвердження плану заходів з відновлення освіти на деокупованих територіях на 2024–2027 роки» ред. від 20.09.2024: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897-2024-%D1%80#Text>

¹⁴ «Кримський сценарій 2.0»: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях. Аналітичний звіт / М. Суляліна, О. Шаповал. — Київ: ЦГП «Альменда», 2024. — 32 с.:
<https://almenda.org/wp-content/uploads/2025/02/Crimean-Scenario-2.0-UA.pdf>

¹⁵ Окупанти примусово зібрали дітей у Генічеську для перегляду пропаганди: що показували на цей раз / Район. Генічеськ, 28.11.2024: <https://henichesk.rayon.in.ua/news/763728-okupanti-primusovo-zibrali-ditey-u-genichesku-dlya-pereglyadu-propagandi-shcho-pokazuvali-na-tsey-raz>, У школах окупованої Луганщини з 1 вересня вводять новий предмет із захисту Росії / ZMINA, 31.08.2024: <https://zmina.info/news/na-okupovanij-luganshhyni-shkolyariv-z-1-veresnya-navchatymut-zahyshhaty-rodinu-ta-pryshheplyuvatymut-patriotyzm/>

¹⁶ На ТОТ Херсонщини росіяни примушують дітей писати листи окупантам / Центр національного спротиву, 28.08.2024: <https://bukvy.org/na-tot-hersonshhyny-rosiyany-zmushuyut-ukrayinskyh-ditej-pysaty-lysty-okupantam-czns/>

¹⁷ «Кримський сценарій 2.0»: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях. Аналітичний звіт / М. Суляліна, О. Шаповал. — Київ: ЦГП «Альменда», 2024. — 32 с. — С.8: <https://almenda.org/wp-content/uploads/2025/02/Crimean-Scenario-2.0-UA.pdf>

¹⁸ Прославляючи війну: окупанти в Маріуполі святкують день Росії / Телеграм-канал Маріупольської міської ради. 12.06.2024: <https://t.me/mariupolrada/21788>

¹⁹ У школах окупованої Запорізької області новорічні колядки замінюють на гімн Росії / ZMINA, 29.12.2024: <https://zmina.info/news/u-shkolah-okupovanoyi-zaporizkoyi-oblasti-novorichni-kolyadky-zaminyuyut-na-gimn-rosiyi/>

²⁰ В окупованому Мелітополі підлітків з 14 років зобов'язують вступати до ДТСААФ (фото, відео) / РІА Південь, 20.08.2024:

[https://ria-m.tv/ua/news/358044/v-okupovanomu-melitopoli-pidlitkiv-z-14-rokiv-zobovyajut-vstupati-do-dtsaaf-\(foto-video\).html](https://ria-m.tv/ua/news/358044/v-okupovanomu-melitopoli-pidlitkiv-z-14-rokiv-zobovyajut-vstupati-do-dtsaaf-(foto-video).html)

²¹ У школах окупованої Луганщини з 1 вересня вводять новий предмет із захисту Росії / ZMINA, 31.08.2024: <https://zmina.info/news/na-okupovanij-luganshhyni-shkolyariv-z-1-veresnya-navchatymut-zahyshhaty-rodinu-ta-pryshheplyuvatymut-patriotyzm/>

²² Безпілотники для «сво» будуть виготовляти у школах тимчасово окупованого Маріуполя /

Центр національного спротиву, 26.09.2024: <https://sprotyv.mod.gov.ua/bezpilotnyky-dlya-svo-budut-vygotovlyaty-u-shkolah-tymchasovo-okupovanogo-mariupolya/>

²³ На ТОТ Запорізької області окупанти шукають дітей, які не навчаються у російських школах / Локатор Медіа, 02.09.2024:

<https://lokatormedia.online/na-tot-zaporizkoi-oblasti-okupanty-shukaiut-ditej-iakyykh-ne-viddaly-na-navchannia-do-rosijskykh-shkil/>

²⁴ У тимчасово окупованому Маріуполі чергова хвиля фільтраційних заходів / Центр національного спротиву, 20.11.2024: <https://sprotyv.mod.gov.ua/u-tymchasovo-okupovanomu-mariupoli-cherгова-hvylya-filtratsijnyh-zahodiv/>

²⁵ Ворог заставляє школярів доносити на «ворогів росії» / Центр національного спротиву, 08.12.2024: <https://sprotyv.mod.gov.ua/vorog-zaklykaye-shkolyariv-donosyty-na-vorogiv-rosiyi/>

²⁶ У Бердянську окупанти посилюють тиск на батьків школярів / Телеграм-канал Бердянської громади, 14.10.2024: <https://t.me/berdmisk/10670>

²⁷ RUSSIA'S SYSTEMATIC PROGRAM of COERCED ADOPTION and FOSTERING of UKRAINE'S CHILDREN: https://www.justsecurity.org/wp-content/uploads/2024/12/Russias_Systematic_Program_of_Coerced_Adoption_and_Fostering_of_Ukraines_Children.pdf

²⁸ Доклад о деятельности уполномоченного при президенте Российской Федерации по правам ребенка в 2022 году: <https://web.archive.org/web/20230730154402/http://www.deti.gov.ru/detigray/upload/documents/July2023/7JkHUTqLLsZL45JDp4Xl.pdf>

²⁹ United Nations Human Rights Office Of The High Commissioner. Report on the human rights situation in Ukraine 1 september - 30 november 2024. *Ukraine.ohchr*. URL: <https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-02/2024-12-31%20OHCHR%2041st%20periodic%20report%20on%20Ukraine.pdf>

³⁰ Organization For Security And Co-Operation In Europe Office For Democratic Institutions And Human Rights. REPORT ON VIOLATIONS AND ABUSES OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN AND HUMAN RIGHTS LAW, WAR CRIMES AND CRIMES AGAINST HUMANITY, RELATED TO THE FORCIBLE TRANSFER AND/OR DEPORTATION OF UKRAINIAN CHILDREN TO THE RUSSIAN FEDERATION. *Osce*. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751_1.pdf

³¹ На здоровье: дети из ДНР пройдут реабилитацию в Подмосковье / Телеграм-канал Марії Львової-Белової, 17.01.2024: <https://t.me/malvovabelova/2707>

³² Yale School Of Public Health Humanitarian Research Lab. RUSSIA'S SYSTEMATIC PROGRAM of COERCED ADOPTION and FOSTERING of UKRAINE'S CHILDREN. *Conflictobservatory*. URL: https://hub.conflictobservatory.org/portal/apps/sites/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAR38KAQaj2BEmnlohZwH7ANen0x0NkSyUWrFspkB6x9teQr9fTOTT7F6DBs_aem_JtcyLJbJPY7Yyp64nnDGHA#/home/pages/ukraine-russia-children-adoption

³³ В татарстанскую Елабугу снова привезут детей из Украины, чтобы те закончили российскую школу / Телеграм-канал ГоворитНеМосква, 28.01.2024: https://t.me/Govorit_NeMoskva/21318

³⁴ Окупанти забирають українських дітей на навчання дронів / Центр національного спротиву, 13.03.2024: <https://sprotyv.mod.gov.ua/okupanty-zabyrayut-ukrayinskyh-ditej-na-navchannya-droniv/>

³⁵ В Беларусь опять привезли детей с оккупированных территорий Украины — теперь из Херсонщины / Телеграм-канал Беларускі Гаюн | Belarusian Hajun project, 20.03.2024: https://t.me/Hajun_BY/7788

³⁶ Підлітки з ТОТ України проходять військові навчання у РФ / Центр національного спротиву, 03.06.2024: <https://sprotyv.mod.gov.ua/pidlitky-z-tot-ukrayiny-prohodytymut-vijskovi-navchannya-u-rf/>

³⁷ Глава Чувашии рассказал, как шефская помощь помогает Бердянску интегрироваться в РФ / ЗАПОРОЖСКОЕ агентство новостей: <https://zonews.ru/news/glava-chuvashii-rasskazal-kak-shefskaja-pomosch-pomogaet-berdjansku-integrirovatsja/>

³⁸ Окупанти вивозили на «відпочинок» в Росію та у захоплений Крим понад 8 тисяч дітей з Запорізької області / ПЕРШИЙ ЗАПОРІЗЬКИЙ, 30.01.2025: <https://1news.zp.ua/okkupanty-vyvozili-na-otdyh-v-rossiyu-i-v-zahvachennyj-krym-bolee-vosmi-tysyach-detej-iz-zaporozhskoj-oblasti/>

³⁹ Загарбники почали примусові медогляди українських дітей з метою подальшої депортації — Центр спротиву / УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ НОВИНИ, 21.06.2024: <https://unn.ua/news/zaharbnyky-pochaly-prymusovi-medohliady-ukrainskykh-ditei-z-metoiu-podalshoi-deportatsii-tsentr-sprotyv>

⁴⁰ Формула миру Президента Зеленського. *President.gov.ua*. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/19/45/a0284f6fdc92f8e4bd595d4026734bba_1691475944.pdf

⁴¹ ‘Bring Kids Back UA’ is a strategic action plan initiated by the President of Ukraine. *Bringkidsback*. URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/about>

⁴² International Coalition for the Return of Ukrainian Children. *International.gc.ca*. URL: https://www.international.gc.ca/world-monde/issues_development-enjeux_developpement/response_conflict-reponse_conflits/crisis-crisis/ukraine-children-enfants.aspx?lang=eng

⁴³ Постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.2024 № 551 «Про затвердження Порядку виявлення, повернення, забезпечення супроводу та реінтеграції дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2024-%D0%BF#Text>

⁴⁴ Постанова Кабінету Міністрів України від 29.10.2024 № 1240 «Деякі питання захисту дітей, депортованих або примусово переміщених у зв’язку із збройною агресією Російської

Федерації проти України»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2024-%D0%BF#Text>

⁴⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 № 843 «Деякі питання соціального захисту дітей, влаштованих на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/843-2021-%D0%BF#Text>

⁴⁶ Вихователку реабілітаційного центру на Львівщині судили за побиття учениці з інвалідністю / ZAXID.NET, 5.11.2024:

https://zaxid.net/vihovatelku_reabilitatsiynogo_tsentru_na_lvivshhini_sudili_za_pobittya_uchenitsi_z_invalidnistyu_n1597122

⁴⁷ Порядок тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення за місцем постійного проживання (перебування), а в разі виїзду за межі України - в Україну, затверджений постановою КМУ від 1 червня 2023 р. № 546: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#Text>

⁴⁸ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 березня 2013 р. № 163-р «Про затвердження плану заходів з виконання у 2013 році Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-2013-%D1%80#Text>

⁴⁹ Освіта під загрозою (Education in emergency):: <https://saveschools.in.ua/>

⁵⁰ Порядок реагування на випадки булінгу (цькування), затверджений Наказом МОН від 28 грудня 2019 року № 1646: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>

⁵¹ Публікація Міністерства охорони здоров'я України. Офіційна Facebook-сторінка МОЗ, 26.12.2024: <https://www.facebook.com/moz.ukr/posts/1039451261542423>

⁵² Національний перелік основних лікарських засобів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2009 № 333 «Деякі питання державного регулювання цін на лікарські засоби і вироби медичного призначення»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2009-%D0%BF#Text>

⁵³ Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України від 08.11.2001 № 454/471/516 «Про затвердження Переліку медичних показань, що дають право на одержання державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів віком до 16 років»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1073-01#Text>

⁵⁴ Як різні напої впливають на організм і що краще пити. Офіційний сайт МОЗ: <https://moz.gov.ua/uk/jak-rizni-napoi-vplivajut-na-organizm-i-scho-krasche-piti>

⁵⁵ Наказ МОЗ від 25.09.2022 № 2205 «Про затвердження Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти», пункт 10 Розділу VI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-20#n15>

⁵⁶ Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1-212²⁴):
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

⁵⁷ Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, спиртових дестилатів, біоетанолу, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, тютюнової сировини, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального»:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3817-20#Text>

⁵⁸ Положення про центр медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, затверджене постановою КМУ від 6 вересня 1996 р. № 1072:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072-96-%D0%BF#Text>

⁵⁹ Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 04.09.2008 № 375-VI:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-17#Text>

⁶⁰ Кримінальний кодекс Французької Республіки, ст. 227-7:
https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006165319/2014-01-01/?anchor=LEGIARTI000006418025#LEGIARTI000006418025

⁶¹ Постанова Верховного Суду від 25 березня 2024 року у справі № 183/1464/22, режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118485782>

⁶² Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII, частина сьома статті 20: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

⁶³ План заходів із реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 року № 1335-р: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1335-2019-%D1%80#Text>

⁶⁴ Пекінська декларація: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507#top

⁶⁵ Стратегія РЄ з прав дитини на 2022-2027 рр. «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства»: <https://rm.coe.int/coe-strategy-for-the-rights-uk/1680a774c4>